

Μέγας αιών του κόσμου αρχίζει νέος
Ξαναγυρνούν τα ολόχρυσα τα χρόνια
...Χαμογελούν τα ουράνια, πίστεις και βασιλεία
τρεμοσβήνουν
σαν τα συντρίμμια ονείρου που λιώνει.

Πέρσου Μπυς Σέλλει¹

Αν εγκύψουμε στα αίτια της εσωτερικής παρακμής της Τουρκικής Αυτοκρατορίας και τα δούμε στο γενικότερο πλαίσió τους, θα πρέπει να δεχτούμε ότι αυτή οφείλεται στο ότι η Αυτοκρατορία έχει απέναντί της ένα άλλο τμήμα του κόσμου που είναι απείρως ανώτερο από την ίδια σε ισχύ. Το άλλο αυτό τμήμα θα μπορούσε στη στιγμή να την κάνει θρύψαλα· και, παρ' ότι ανέχεται την ύπαρξή της για δικούς του λόγους, όμως από μια κρυφή αναγκαιότητα ασκεί πάνω της μια έμμεση και αόρατη επίδραση.

Λέοπολντ φον Ράνκε²

Ο πολιτικός χάρτης των Βαλκανίων διαμορφώθηκε σταδιακά κατά το μακρόχρονο δέκατο ένατο αιώνα, που διήρκεσε από τη Γαλλική Επανάσταση ως την τελική κατάρρευση της Οθω-

1. Percy Bysshe Shelley, *Hellas*.

2. L. von Ranke, *The History of Servia and the Servian Revolution*, Λονδίνο, 1853, σ. 365.

μανικής Αυτοκρατορίας το 1923. Τα ανεξάρτητα κράτη που σχηματίστηκαν με βάση την αρχή των εθνοτήτων αντικατέστησαν την ηλικίας πεντακοσίων ετών Αυτοκρατορία του αυτοκλήτου διαδόχου των Ρωμαίων και «δούλου του Θεού και σουλτάνου αυτού του κόσμου», του Οθωμανού Πατισάχ. Ο θρίαμβος του εθνικισμού οφειλόταν εν μέρει στις προσπάθειες των ίδιων των βαλκανικών λαών, οι οποίοι είχαν συμβάλει στον κλονισμό της οθωμανικής εξουσίας με τους ξεσηκωμούς και την αντίστασή τους. Αλλά οι προσπάθειες αυτές στάθηκαν άκαρπες, ώσπου οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης παρενέβησαν στο πλευρό τους. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος υπήρξε το αποκορύφωμα αυτής της διαπλοκής των απελευθερωτικών αγώνων των Βαλκανίων με το σύστημα των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Τα ξένα σενάρια για τον τερματισμό της τουρκικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια ξεκινούν από το δέκατο πέμπτο αιώνα, αλλά φάνηκε ότι μπορούσαν να γίνουν πραγματικότητα μόνο όταν τα χριστιανικά κράτη ανάγκασαν την Πύλη να περάσει σε θέση άμυνας. Από το 1699 η Αυστρία είχε κατακτήσει την Ουγγαρία-Κροατία. Η Ρωσία έφτασε στη Μαύρη Θάλασσα και το 1774, αφού κατέστρεψε τον τουρκικό στόλο σ' έναν παρατεταμένο πόλεμο, κέρδισε με συνθήκη το δικαίωμα να παρεμβαίνει στις οθωμανικές υποθέσεις ώστε να διασφαλίζει την ομαλή διακυβέρνηση των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, και, επίσης, να φέρεται ως προστάτιδα των χριστιανών υπηκόων της Πύλης. Το τελικό θύμα των δύο αυτών αρπακτικών δυνάμεων (και της Πρωσίας) στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα δεν ήταν η Τουρκία μα η Πολωνία. (Μια ακούσια συνέπεια αυτών των εξελίξεων ήταν ότι στη νοτιο-ανατολική Ευρώπη εμφανίστηκαν τα έθνη-κράτη αρκετές γενιές νωρίτερα απ' ό,τι στην υπόλοιπη ανατολική Ευρώπη.) Οι διαμελισμοί της Πολωνίας, πάντως, δε χόρτασαν την πείνα των δύο μοναρχών.³

3. T.G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Παρίσι, 1914.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Σ' ένα σχέδιο διχοτόμησης των Βαλκανίων που κατάρτισαν ο Ιωσήφ Β' και η Αικατερίνη η Μεγάλη η Αυστρία θα έπαιρνε τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, μέρος της Σερβίας, της Δαλματίας και του Μαυροβουνίου, και η Ρωσία θα έλεγχε τα υπόλοιπα. Ο εγγονός της Αικατερίνης – που είχε ονομαστεί επί τούτου Κωνσταντίνος – θα καθόταν στο θρόνο μιας νέας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που θα είχε πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Το 1787 οι μονάρχες της Αυστρίας και της Ρωσίας περιηγήθηκαν μαζί τα εδάφη που η Ρωσία είχε πρόσφατα αποκτήσει στη Μαύρη Θάλασσα και πέρασαν κάτω από μια θριαμβική αψίδα η οποία έφερε την επιγραφή «Ο δρόμος προς το Βυζάντιο». Όμως το Ελληνικό Σχέδιο της Αικατερίνης δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, γιατί ήταν πάρα πολλές οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις που ενδιαφέρονταν να το αποτρέψουν, κι έτσι αναγκάστηκε να αρκεστεί στην προσαρτηση της Κριμαίας.⁴

Οι φατισμένοι αυτοί δεσπότες κάθε άλλο παρά υποστήριζαν τα βαλκανικά κινήματα ανεξαρτησίας· αυτό που είχαν κατά νου ήταν να αντικαταστήσουν τη μουσουλμανική αυτοκρατορική αρχή με μια χριστιανική – να βάλουν στη θέση του σουλτάνου αυταρχικές δυναστείες που θα κυβερνούσαν όλο και πιο μεγάλες πολύγλωσσες επικράτειες, που θα ανήκαν σε αυτούς. Όμως η Γαλλική Επανάσταση άλλαξε πολλά από τα δεδομένα στα οποία υπολόγιζαν. «Η Γαλλική Επανάσταση και ο Ναπολέων έκαμε, κατά την γνώμη μου, να ανοίξουν τα μάτια του κόσμου» έλεγε στα απομνημονεύματά του ο Έλληνας αγωνιστής Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. «Πρωτύτερα τα έθνη δεν εγνωρίζοντο, τους βασιλείς τους ενόμιζον ως θεούς της γης, και ό,τι και αν έκαμναν, το έλεγαν καλά καμωμένο. Διά αυτό και είναι δυσκολώτερο να διοικήσεις τώρα λαόν». Μάλιστα, ενώ οι Ρώσοι συνέχισαν να βλέπουν τους εαυτούς τους σαν υποστηρικτές της ορθοδόξιας απέναντι στους Τούρκους, οι Αψβούργοι έγιναν όλο και

4. Djuvara, *Cent projets*, σσ. 278-305.

πιο συντηρητικοί και, από το Μέττερνιχ και μετά, δυσαρ-
στούνταν από τους απελευθερωτικούς αγώνες των Σλάβων
στο κατώφλι τους. Η Γαλλία και η Βρετανία ταλαντεύονταν
ανάμεσα στην υποστήριξη των καταπιεσμένων χριστιανών
απέναντι στο μουσουλμανικό δεσποτισμό και στην προστα-
σία των Οθωμανών απέναντι στη Ρωσία. Έτσι, οι προσδοκίες
των Βαλκανίων για αυτοκυβέρνηση συνθλιβόνταν ανάμεσα
στα ανταγωνιστικά και συγκρουόμενα συμφέροντα των Με-
γάλων Δυνάμεων. «Όσο περισσότερο στοχάζεται κανείς το
πελώριο ζήτημα της πτώσης της Τουρκικής Αυτοκρατορίας»
έγραφε ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών Νέσελροντ το 1829
«τόσο χάνεται μέσα σ' ένα λαβύρινθο από δυσκολίες και πε-
ριπλοκές». Η διεθνής διαχείριση αυτής της ανεξέλεγκτης
διαδικασίας της παρακμής των Οθωμανών και του ξεσηκω-
μού των εθνών έγινε γνωστή ως Ανατολικό Ζήτημα.⁵

Παρά τον ξεπεσμό της Αυτοκρατορίας, οι χριστιανοί των
Βαλκανίων ήταν πολύ αδύναμοι ώστε να κερδίσουν την ελευ-
θερία τους χωρίς ξένη υποστήριξη. Δεν είχαν οργάνωση, ηγε-
σία, ικανότητες ή και θέληση να υπερισχύσουν έναντι ενός
κράτους που παρέμενε μία από τις μεγαλύτερες δυνάμεις
του κόσμου. Στα χρόνια του Ναπολέοντα η πιο σοβαρή εσω-
τερική απειλή για την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης
δεν ήταν οι άοπλοι άπιστοι αλλά οι -ξεχασμένες σχεδόν σή-
μερα- ισχυρές μουσουλμανικές ελίτ - οι μπέηδες της Βοσ-
νίας, οι καπετάνιοι της Ερζεγοβίνης, οι Αλβανοί επαρχιακοί
διοικητές, βορειότερα ο Πασβάνογλου στο Βιδίни. Οι συνεχείς
ανταρσίες στη Βοσνία στα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα
έκαναν το σουλτάνο να μιλά για «ανάκτηση» της επαρχίας.
Με τον καιρό τα πράγματα χειροτέρευαν. «Οι πασάδες, δη-
λαδή οι διοικητές των επαρχιών, είναι πιο ανεξάρτητοι από
το σουλτάνο απ' όσο ήταν οι μεγάλοι βαρόνοι από το Στέμ-

5. Ο Κολοκοτρώνης παρατίθεται στο Stavrianos, *The Balkans since 1453*, σ. 212· H. Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, Λονδίνο, 1936, σ. 57.

μα στα φεουδαρχικά χρόνια της χριστιανοσύνης» έγραφε ένας Βρετανός παρατηρητής τον Ιούνιο του 1803. «Όλη σχεδόν η έκταση της Ευρωπαϊκής Τουρκίας παρουσιάζει μια φοβερή εικόνα αναρχίας, ανταρσίας και βαρβαρότητας».⁶

Την ώρα που ο σουλτάνος αγωνιζόταν να φέρει τον Πασβάνογλου, τον πολέμαρχο του Βιδινίου, υπό τον έλεγχό του, ανυπότακτοι μουσουλμάνοι αξιωματούχοι των γενίτσαρων στο διπλανό και μικροσκοπικό συνοριακό πασαλίκι του Βελιγραδίου, ακριβώς απέναντι από τα εδάφη των Αψβούργων στα βόρεια του Δούναβη, πάσχιζαν να αποκτήσουν δικά τους φέουδα. «Απ' όλους τους γενίτσαρους της Αυτοκρατορίας» γράφει ο Ράνκε «κανείς δεν ήταν τόσο αντίθετος στο σουλτάνο όσο αυτοί του Βελιγραδίου». Αποβλέποντας στην εγκαθίδρυση δικής τους βάσης εξουσίας, δολοφόνησαν τον εκπρόσωπο του σουλτάνου, το βεζίρη του Βελιγραδίου, γιατί ήταν χριστιανόφιλος, και ύστερα άρχισαν να σφάζουν όσους χριστιανούς προύχοντες (κνέζους) τον είχαν υποστηρίξει. Οι τελευταίοι πήραν τα όπλα στο όνομα του σουλτάνου· το αρχικό τους κίνητρο ήταν περισσότερο η αυτοάμυνά τους παρά το όνειρο της ανεξαρτησίας. Όμως ο σουλτάνος δίστασε να αποδεχτεί την υποστήριξη τους. Το να οπλίσει χριστιανούς εναντίον μουσουλμάνων —όσο νομιμόφρονες κι αν ήταν οι πρώτοι, όσο στασιαστές οι δεύτεροι— δεν άρεσε στην Πύλη.⁷

Γι' αυτούς τους λόγους το 1806 οι Σέρβοι κνέζοι απήρθησαν έκκληση στους Ρώσους να τους βοηθήσουν, μετατρέποντας έτσι μια κατά βάση τοπική ανταρσία σε απελευθερωτικό αγώνα. Οι Ρώσοι νοιάζονταν πολύ για τα αισθήματα

6. A. Suceca, «The 18th century Austro-Ottoman wars' economic impact on the population of Bosnia», στο G. Rothernberg κ.ά. (επιμ.), *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary 18th Century*, Columbia University Press, 1982, σσ. 339-48· H. Andonov-Poljanski (επιμ.), *British Documents on the History of the Macedonian People*, I, Σκόπια, 1968, σ. 180.

7. Ranke, *History of Serbia*, σ. 66.

των ορθόδοξων χριστιανών απέναντί τους, αλλά δεν ήθελαν να διαλυθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία και να πέσει στα χέρια του Ναπολέοντα. Επιπλέον, από τη στιγμή που ο Ναπολέοντας εισέβαλε στη Ρωσία, οι Ρώσοι ήταν πολύ απασχολημένοι, κι έτσι ο τουρκικός στρατός ανέκτησε τον έλεγχο στα περίχωρα του Βελιγραδίου. Η πρώτη σερβική εξέγερση επομένως είχε άδοξο τέλος, κυρίως εξαιτίας της πάλης μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ευρώπη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία όμως είχε κάνει εννέα χρόνια να καταστείλει ένα μικρό πόλεμο στα σύνορά της εναντίον φτωχά οπλισμένων και ανοργάνωτων χριστιανών αγροτών και εμπόρων. Αυτό δεν ήταν καλό σημάδι και ενίσχυε τα επιχειρήματα των εκσυγχρονιστών που υποστήριζαν στην Κωνσταντινούπολη ότι το οθωμανικό κράτος χρειαζόταν μεταρρύθμιση εκ βάθρων. Η συνέχεια έμελλε να είναι ακόμα χειρότερη.

Δεν έφυγαν όλοι οι Σέρβοι στο εξωτερικό, όπως ο ηγέτης της εξέγερσης Καραγεώργης. «Τι θα κερδίσει ο σουλτάνος αν κατέχει μια άδεια χώρα;» επιχειρηματολόγησε ένας από τους αντάρτες που αποφάσισε να μείνει και να προσπέσει στους Οθωμανούς αξιωματούχους για έλεος. «Τι θα αξίζει η Σερβία αν σφάζετε όλους τους Σέρβους;» Άλλος που έμεινε να υπηρετήσει το σουλτάνο, και διορίστηκε μέγας κνέζος για να ειρηνέψει τη χώρα, ήταν ο τετραπέρατος Σέρβος ηγέτης Μίλος Ομπρένοβιτς. Δύο χρόνια αργότερα ηγήθηκε ενός δεύτερου ξεσηκωμού. Την άνοιξη του 1815 οδήγησε πρώτα το μουσουλμάνο σταυραδερφό του Ασίν-μπέη σε ασφαλές μέρος και μετά κήρυξε την αρχή ενός νέου «πολέμου εναντίον των Τούρκων». Έστειλε μηνύματα σε όλη τη χώρα ότι οι κάτοικοι έπρεπε να σκοτώνουν οποιονδήποτε συναντούσαν και φορούσε πράσινα ρούχα – δείγμα ότι ήταν μουσουλμάνος.⁸

Αυτή τη φορά οι Σέρβοι είχαν διαλέξει καλύτερη στιγμή: η ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλό επέτρεπε στους Ρώ-

8. L. Edwards (επιμ.), *The Memoirs of Prota Matija Nenadovic*, Οξφόρδη, 1969, σ. 192.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

σους να νοιαστούν για τους Βαλκάνιους πελάτες τους και οι Τούρκοι, πιεζόμενοι από αυτούς, αναγκάστηκαν να κάνουν παραχωρήσεις στους Σέρβους. Τουρκική φρουρά παρέμεινε στο Βελιγράδι, αλλά οι μουσουλμάνοι περιορίστηκαν στις πόλεις του πασαλικιού. Ο Μίλος έγινε de facto κυβερνήτης, αφού πρώτα δήλωσε και πάλι τη νομιμοποίησή του προς το σουλτάνο. Κυβερνώντας τους Σέρβους λίγο πολύ όπως παλαιότερα οι πασάδες, έστειλε το κεφάλι του πολιτικού του αντιπάλου Καραγεώργη στο σουλτάνο, δολοφόνησε άλλους που αμφισβήτησαν την εξουσία του και κρέμασε κάμποσους εξεγερμένους χωρικούς. Από τη σκοπιά της Πύλης, η διευθέτηση αυτή έφερε ειρήνη στο μικρό πασαλίκι σε μια στιγμή κατά την οποία αναπτύσσονταν πολύ σοβαρότερες αμφισβητήσεις της οθωμανικής αρχής στην Ήπειρο και στη Βοσνία, όπου καλά οπλισμένοι τοπικοί μπέηδες δεν αναγνώριζαν την εξουσία του σουλτάνου. Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση ο Μίλος έμεινε προσεκτικά αμέτοχος, για να αποδείξει τη νομιμοποίησή του προς την Πύλη. Η ανταμοιβή του ήρθε το 1828-29, όταν ένας ακόμα ρωσοτουρκικός πόλεμος οδήγησε σε περαιτέρω παραχωρήσεις: αναγνωρίστηκε κληρονομικός ηγεμόνας της Σερβίας και κέρδισε πλήρη εσωτερική αυτονομία. Από εκεί και πέρα, η Σερβία άρχισε να μοιάζει με ιδιαίτερο κράτος. Έως το 1878 όμως, οπότε απέκτησε επίσημα την ανεξαρτησία της με το Συνέδριο του Βερολίνου, μπορούσε να ιδωθεί και ως αυτόνομη χριστιανική ηγεμονία εντός της Τουρκικής Αυτοκρατορίας - όπως οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες ή η αρτισύστατη Ηγεμονία της Σάμου, που αντιπροσώπευαν μορφές χριστιανικής αυτοδιοίκησης στο εσωτερικό της τουρκικής επικράτειας. Ο τελικός θρίαμβος του έθνους-κράτους αργούσε ακόμα.⁹

Ο πιο αξιόλογος ίσως και ανθεκτικότερος απείθαρχος επαρχιακός διοικητής του σουλτάνου στις αρχές του δέκατου

Α
των...
διακρίσεων
δεν είναι
Sh.

→ φάρος
εσωτερική
+ ορτές
χριστιανική
ηγεμονία:
Σάμος,
Κρήνη,
Σάμος

9. Ranke, σσ. 188-99. W. Vucinich (επιμ.), *The First Serbian Uprising, 1804-1813*, Νέα Υόρκη, 1982.

ένατου αιώνα ήταν ο πανούργος Αλή-πασάς, ένας σεβάσμιος στην όψη μα ανελέητος Αλβανός, του οποίου η εξουσία εκτεινόταν από τη βάση του στα Γιάννενα μέχρι τον ποταμό Βαρδάρη ανατολικά και μέχρι τον Κορινθιακό κόλπο νότια. Στη διάρκεια του μακρόχρονου αγώνα του εναντίον της Πύλης, παράλληλα με τα περίπλοκα διαδοχικά παζάρια του με Βρετανούς και Γάλλους διπλωμάτες, ο Αλή σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει τους Έλληνες για τους σκοπούς του. Ήξερε πως εξυφαινόταν από καιρό ένα απελευθερωτικό κίνημα από κύκλους Ελλήνων επαναστατών στην Οδησό, στη Βιέννη και αλλού, και ότι η εν μέρει μυστική Φιλική Εταιρεία προετοίμαζε το έδαφος για εξέγερση. Ο Αλή μιλούσε ελληνικά, είχε ελληνορθόδοξη γυναίκα και χρησιμοποιούσε Έλληνες συμβούλους, οι οποίοι τον προέτρεπαν να γίνει χριστιανός και τους οποίους ο ίδιος ενθάρρυνε μιλώντας για παλινόρθωση της «αυτοκρατορίας των Ρωμαίων». Στην πρωτεύουσά του τα Γιάννενα τα ελληνικά σχολεία ανθούσαν και είχαν καταστήσει την πόλη σπουδαίο κέντρο χριστιανικής παιδείας και εκπαίδευσης.¹⁰

Το 1820 η Πύλη οργάνωσε εξστρατεία για να συντρίψει τον Αλή, στέλνοντας στρατεύματα εναντίον του στα Γιάννενα. Στη διάρκεια της ξέσπασαν όχι μία αλλά δύο ελληνικές εξεγέρσεις, σε απόσταση χιλίων χιλιομέτρων η μία από την άλλη. Η πρώτη και λιγότερο πετυχημένη εκδηλώθηκε στις παραδουνάβιες κτήσεις, κοντά στον ανθηρό ελληνισμό της Μαύρης Θάλασσας. Ηγέτης της ήταν ένας Φαναριώτης και πρώην αξιωματικός του ρωσικού στρατού, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης. Η Ρωσία είχε μετατραπεί σε ζωτικό στήριγμα των Ελλήνων - ήταν κέντρο πλουτισμού, συνωμοσιών και εύ-

10. D. Skiotis, «The Greek Revolution: Ali Pasha's Last Gamble», στο N. Diamandouros (επιμ.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation*, Θεσσαλονίκη, 1976, σσ. 97-109· K. Fleming, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece*, Πρίνστον, 1999.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

νοιας από υψηλά διπλωματικά κλιμάκια. Ο ίδιος ο Υψηλάντης ήταν στρατηγός και υπασπιστής του τσάρου Αλεξάνδρου Α΄ ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο οποίος δεν αποδέχτηκε την πρόταση να ηγηθεί του ξεσηκωμού και που αργότερα έγινε πρώτος κυβερνήτης της ανεξάρτητης Ελλάδας, ήταν σημαίνουσα μορφή στους ρωσικούς διπλωματικούς κύκλους. Γράφοντας από το γειτονικό Κισνόβι, ο Πούσκιν έλεγε πως οι Έλληνες

δημοσίευσαν προκηρύξεις οι οποίες γρήγορα διαδόθηκαν παντού – σε αυτές αναφέρεται ότι ο Φοίνιξ της Ελλάδας θα αναγεννηθεί από τις ίδιες του τις στάχτες, ότι η ώρα της πτώσης της Τουρκίας έφτασε και ότι μια κραταιά δύναμη επιδοκιμάζει τη μεγαλόπνοη πράξη!

Οι Έλληνες έχουν αρχίσει να συγκεντρώνονται γύρω από τρεις σημαίες: από αυτές η μία είναι τρίχρωμη, σε μια άλλη κυματίζει ένας σταυρός στεφανωμένος με δάφνες και με τη φράση «Εν τούτω νικά», σε μια τρίτη παριστάνεται ο Φοίνιξ που αναγεννάται από τις στάχτες του.¹¹

γι' αυτό, στην 1
38

Ο Υψηλάντης έλπιζε ότι, αν η Ρωσία παρείχε την υποστήριξή της, ο ξεσηκωμός στο Δούναβη θα σήμαινε την αναγέννηση του Βυζαντίου, που ονειρευόνταν οι Φαναριώτες. Η πραγματική έγνοια όμως του τσάρου ήταν η διατήρηση της ειρήνης στην Ευρώπη. «Ο αυτοκράτορας αποδοκίμασε έντονα εκείνα [τα μέσα] τα οποία ο πρίγκιπας Υψηλάντης φαίνεται πως επιθυμεί να χρησιμοποιήσει για να ελευθερώσει την Ελλάδα» έγραφε ο Καποδίστριας σ' ένα φίλο του. «Σε μια στιγμή που η Ευρώπη απειλείται από παντού με επαναστατικές εκρήξεις πώς να μην αναγνωρίσει κανείς σε αυτό που έχει ξεσπάσει στις δύο ηγεμονίες το ταυτόσημο αποτέλεσμα των ιδίων ανατρεπτικών αρχών, των ίδιων δολοπλο-

7

τορ φέι
"αυτός"
H

11. Παρατίθεται στο Prousis, *Russian Society*, σσ. 139-40.

κίων, οι οποίες επισύρουν τα δεινά του πολέμου, [...] την απαίσια μάστιγα του δημαγωγικού δεσποτισμού». Οι στασιαστές συντρίφτηκαν εύκολα από ένα τουρκικό στράτευμα, αφού πρώτα οι Ρουμάνοι αγρότες αρνήθηκαν και αυτοί να τους υποστηρίξουν. «Δεν είμαι διατεθειμένος να χύσω ρουμάνικο αίμα για τους Έλληνες» δήλωσε ο Ρουμάνος αντάρτης Τούντορ Βλαντιμιρέσκου. Η κύρια συνέπεια αυτής της αποτυχίας ήταν η κατάρρευση της επιρροής των Φαναριωτών βόρεια του Δούναβη, και τελικά η εξαφάνιση ενός σημαντικού κέντρου ελληνικής παιδείας.¹²

Ένα μήνα αργότερα, καθώς η άνοιξη εγκαινιάζε μια νέα πολεμική περίοδο, μια δεύτερη ελληνική εξέγερση σημειώθηκε πολύ νοτιότερα, στην Πελοπόννησο, όπου η αγροτιά ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος της ελληνόφωνη και όπου είχε ήδη συμβεί ο αιματηρός ξεσηκωμός του 1770 με ρωσική υποκίνηση. Η επιτυχία των Πελοποννήσιων, συνδυασμένη με την αποτυχία του Υψηλάντη, σήμαινε ότι το ελληνικό κράτος που τελικά ιδρύθηκε δεν ήταν ένα νέο Βυζάντιο απλωμένο σε Μικρά Ασία και Ευρώπη, αλλά ένα μικρό, ταπεινό βασίλειο, με την πρωτεύουσά του εγκατεστημένη σε μια πρώην οθωμανική εμπορική κωμόπολη, την Αθήνα. Αλλά και εκεί η επιτυχία δεν εξασφαλίστηκε εύκολα.

Στην αρχή όλα τα μάτια ήταν στραμμένα προς το βορρά, στον αγώνα ανάμεσα στην Πύλη και στον πανούργο στασιαστή Αλή-πασά. Στην Πάτρα οι Έλληνες έλλιζαν ακόμα ότι ο Τουρκαλβανός αυθέντης των Ιωαννίνων «θα ήταν νικητής και θα τους ελευθέρωνε» από την οθωμανική εξουσία. Μάλιστα, οι οθωμανικές αρχές της Πελοποννήσου φοβόνταν το ίδιο πράγμα. Χωρίς να το θέλουν, πυροδότησαν την ελληνική εξέγερση φυλακίζοντας όσους προύχοντες μπορούσαν να βρουν, ως προληπτικό μέτρο εναντίον των χριστιανών υποστηρικτών του Αλή. «Το σύννεφο του σκότους που απλώθηκε πάνω

12. B. Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Κέμπριτζ, 1993, σσ. 49-75.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

από τη Δύση για τόσα χρόνια φαίνεται πως αρχίζει τώρα να ρίχνει τη σκιά του ζόφου και της φρίκης του πάνω σε αυτή τη χώρα»· έτσι υποδέχτηκε ένας Βρετανός παρατηρητής στη Μακεδονία την είδηση για την έναρξη της εξέγερσης. «Το επαναστατικό αυτό πνεύμα της ανεξαρτησίας δείχνει να κερδίζει έδαφος και σε άλλα μέρη της Ελλάδας». Τους πρώτους μήνες ομάδες εξεγερμένων πρέπει να σκότωσαν δεκαπέντε από τους σαράντα χιλιάδες μουσουλμάνους κατοίκους της Πελοποννήσου· όσοι επέζησαν κατέφυγαν για ασφάλεια στις πόλεις και στα κάστρα. Εκείνο το καλοκαίρι οι ελληνικές δυνάμεις πολιορκήσαν και τελικά λεηλάτησαν την πρωτεύουσα της περιφέρειας, την Τριπολιτσά. «Το ασκέρι οπού ήταν μέσα» θυμόταν ένας από τους Έλληνες «έκοβε και σκοτόωνε, από Παρασκευή έως Κυριακή, γυναίκες, παιδιά και άνδρες, τριάντα δύο χιλιάδες... Έλληνες εσκοτώθηκαν εκατόν. Έτσι επήρε τέλος. Τελάλη, να παύση ο σφαγμός».¹³

44. ... (1821)
... 1812
... 1820
... 1821 /
... 1822

Στα τέλη του 1821 οι ηγέτες της ελληνικής εξέγερσης συνήλθαν σε συνέλευση, εξήγγειλαν ένα σύνταγμα και έκαναν έκκληση στην Ευρώπη να τους βοηθήσει. Οι συμπαθούντες τους δήλωσαν ότι ο έλεγχος ευρωπαϊκών εδαφών από τους Οθωμανούς ήταν «αιώνια ντροπή για τις φωτισμένες κυβερνήσεις». Αλλά οι Έλληνες —όπως οι Σέρβοι νωρίτερα— ήταν ανοργάνωτοι και διχασμένοι. Συγκρούστηκαν μεταξύ τους και αχρήστεψαν οι ίδιοι τις πρώτες επιτυχίες τους· το 1825 μια καλά οργανωμένη τουρκοαιγυπτιακή δύναμη εισέβαλε στην Πελοπόννησο, δρώνοντάς τη. Σε αυτό το σημείο η ιστορία θα είχε απλώς καταγράψει άλλον ένα αποτυχημένο ξεσηκωμό αν η Ευρώπη δεν είχε επέμβει για να σώσει την κατάσταση. Ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Κάννινγκ, φοβούμενος ότι ο στρατός του Ιμπραήμ-πασά θα σκλάβωνε τους

44. ... 1821
... 1822

... 1821
... 1822
... 1823

13. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Καραβία, σ. 24· Η. Andonov-Poljanski (επιμ.), *British Documents on the History of the Macedonian People*, I, Σκόπια, 1969, σ. 221· Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής*, εκδ. Βεργίνα, σ. 90.

χριστιανούς της Πελοποννήσου, προειδοποίησε ότι «δε θα επέτρεπε να εφαρμοστεί ένα σύστημα αφανισμού του πληθυσμού». Ο Ιμπραήμ κληθήκε «να αποδοκιμάσει ή να παραιτηθεί, επίσημα [...] από την πρόθεση μετατροπής του Μοριά σε μπαρμπερίνικο κράτος, με τη μεταφορά του πληθυσμού στην Ασία και στην Αφρική και την αντικατάστασή του από τους πληθυσμούς αυτών των περιοχών». Τα οθωμανικά αντίποινα τρία χρόνια νωρίτερα στη Χίο –με χιλιάδες Έλληνες νεκρούς και χιλιάδες άλλους πουλημένους σκλάβους– είχαν συγκλονίσει τις φιλελεύθερες συνειδήσεις της Ευρώπης (και απαθανατιστεί από τον Ντελακρουά). Οι Δυνάμεις, για να παρακολουθούν από πιο κοντά την κατάσταση, έστειλαν ένα στολίσκο στην Πελοπόννησο, ο οποίος κατέστρεψε τον τουρκικό στόλο στη ναυμαχία του Ναβαρίνου. Στη συνέχεια ο αιγυπτιακός στρατός αποσύρθηκε υπό την επιτήρηση ενός γαλλικού εκστρατευτικού σώματος. Έτσι, χάρη εν πολλοίς σε μια έξωθεν επέμβαση, συστάθηκε το 1830 ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Δύο χρόνια αργότερα οι Δυνάμεις πρόσφεραν στη χώρα τον πρίγκιπα Όθωνα της Βαυαρίας, ένα δεκαεπτάχρονο καθολικό, για βασιλιά της.¹⁴

Οι ιστορικοί έχουν τη συνήθεια να εξηγούν γιατί ήταν αναπόφευκτο αυτό που συνέβη. Στην περίπτωση της εμφάνισης του βαλκανικού έθνους-κράτους, τα μεγαλόπνοα ερμηνευτικά τους σχήματα αποδίδουν την επιτυχία του χριστιανικού εθνικισμού στους ανερχόμενους τότε εμπόρους της διασποράς και στην επίδραση της δυτικής ιδεολογίας. Τίποτε από αυτά όμως δε θα μετρούσε αν δεν υπήρχαν η στρατιωτική και διοικητική αδυναμία των Οθωμανών –ιδίως στις παρυφές της Αυτοκρατορίας– και η αλλαγή στο διεθνή συσχετισμό δυνάμεων. Οι Σέρβοι είχαν ηττηθεί στρατιωτικά το 1810, οι Έλληνες το 1827 – και παρ' όλα αυτά απέκτησαν το κράτος τους. «Είναι αμφίβολο» γράφει ένας μελετητής «αν οι Σέρβοι θα είχαν κερδίσει την ανεξαρτησία τους από την

14. Prousis, σ. 51· Marriott, *Eastern Question*, σ. 214.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Οθωμανική Αυτοκρατορία χωρίς την πλήρη υποστήριξη μιας ή περισσότερων μεγάλων δυνάμεων». Το ίδιο ίσχυε και για τους Έλληνες. Και στις δύο περιπτώσεις το αποτέλεσμα ήταν μικρές, ανασφαλείς πολιτικές οντότητες, σωστά φαντάσματα των μεγαλεπήβολων οραμάτων περί ανάστασης των παλιών αυτοκρατοριών, τα οποία είχαν εμψυχώσει τους Βαλκάνιους επαναστάτες.

Η κύρια δύναμη της περιοχής εξακολουθούσε να είναι η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αφού έχασε την Ελλάδα (και την Αίγυπτο), η Πύλη συνέτριψε τελικά το οχληρό σώμα των γενίτσαρων, εκσυγχρόνισε το στρατό της και ξεκίνησε μια σειρά από μεταρρυθμίσεις. Ο Αλή-πασάς σκοτώθηκε το 1822, οι Βόσνιοι μπέηδες ηττήθηκαν το 1831 και η Αυτοκρατορία απέκτησε μια πιο συγκεντρωτική εξουσία. Οι μεταρρυθμίσεις οδήγησαν σε ορισμένες προσπάθειες για να περιοριστεί η αυθαίρετη καταπίεση των χριστιανών των Βαλκανίων από τους τοπικούς μπέηδες. «Αρκετά έχουν υποφέρει οι ραγιάδες έως τώρα» έλεγε ένας Οθωμανός αξιωματούχος το 1837, καυτηριάζοντας τους γαιοκτήμονες που εξανάγκαζαν τους χωρικούς να δουλεύουν τις Κυριακές. «Είναι θέλημα του σουλτάνου να προστατευτούν και να τους επιτρέπεται να ασκούν πλήρως τη θρησκεία τους».¹⁵

Ο «ασθενής της Ευρώπης» είχε ακόμα ζωή μέσα του: Τα τουρκικά στρατεύματα κατανίκησαν τον ελληνικό στρατό για τελευταία φορά το 1897. Διέθετε επίσης οικονομική ευρωστία: Πολλοί Έλληνες και Σέρβοι παρέμεναν Οθωμανοί πολίτες και δεν έδειχναν ιδιαίτερη διάθεση να μεταναστέφουν στο νέο τους «εθνικό κέντρο»: αντιθέτως, ορισμένοι, για να ξεφύγουν από την υψηλή φορολογία και τις ισχνές προοπτικές που πρόσφερε το νέο Βασίλειο της Ελλάδας, έφευγαν για την οθωμανική Ανατολή ή για τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Οι αγορές της Αυτοκρατορίας εξακολούθησαν να

15. H. Andonov-Poljanski (επιμ.), *British Documents on the History of the Macedonian People*, I, Σκόπια, 1968, σ. 264.

προσελκύουν τους χριστιανούς εμπόρους και οι ορθόδοξοι χριστιανοί συνέχισαν να υπηρετούν την Πύλη ως πρεσβευτές και σύμβουλοι.¹⁶

③
φίλοι
σπουδαίοι
πρ 2 κείνη

Τα δύο νέα κράτη ήταν φτωχές αγροτικές χώρες. Η Σερβία ήταν «έναν ωκεανός από δάση», όπως έλεγε ο Λαμαρτίνος, με περισσότερα γουρούνια παρά ανθρώπους. Η σερβική πνευματική ζωή ήταν πολύ πιο προχωρημένη στις αψβουργικές κτήσεις παρά στο Βελιγράδι. Στο νέο ελληνικό βασίλειο κατοικούσαν ίσως οκτακοσίες χιλιάδες Έλληνες, αλλά περισσότεροι από δύο εκατομμύρια παρέμεναν υπήκοοι της Πύλης. Κανένας αστικός οικισμός της Ελλάδας δεν μπορούσε ούτε κατά διάνοια να παραβγεί στον πλούτο και στην καλλιέργεια οθωμανικών πόλεων όπως η Σμύρνη, η Σαλονίκη ή η ίδια η πρωτεύουσα. Σίγουρα, για όσους είχαν διάθεση να δουν, υπήρχαν εντυπωσιακά σημάδια αναγέννησης – για παράδειγμα, οι γοργά αναπτυσσόμενες νέες πόλεις που χτίζονταν με μοντέρνο ορθοκανονικό σχέδιο και αντικαθιστούσαν τους παλιούς οθωμανικούς οικισμούς στην Αθήνα, στην Πάτρα, στην Τρίπολη και αλλού, ή τα νεοκλασικά αρχοντικά και τα δημόσια κτίρια που ανήγειραν οι νέες ανεξάρτητες κυβερνήσεις. «Μερικοί στρατώνες, ένα νοσοκομείο, μια φυλακή χτισμένη κατά τα πρότυπα των δικών μας» έγραφε ο Μπλανκί από το Βελιγράδι το 1841 «αναγγέλλουν την εμφάνιση ενός νέου πολιτισμού». Στην πραγματικότητα, ο πολεοδομικός σχεδιασμός και η ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική μεταμόρφωσαν και τις οθωμανικές πόλεις.¹⁷

→

η ηρωική
δύναμη
οδηγεί

Οι κάτοικοι των νέων κρατών ήταν εξίσου φανατικά διχασμένοι τώρα που είχαν εισήνη όσο και όταν ήταν σε πόλεμο. Στη Σερβία οι φατρίες του Καραγεώργη και του Ούγκριτς ήταν οι βασικοί διχαστές

φανατικά
διχασμένοι
οι κάτοικοι

16. Vucinich, *The First Serb Uprising*, σ. 251.

17. Blanqui, *Voyage en Bulgarie*, σ. 67· για τον πολεοδομικό σχεδιασμό στα οθωμανικά Βαλκάνια βλ. Α. Καραδήμου-Γερολύμπου, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Θεσσαλονίκη, 1995.

→ Θεσσαλονίκη, Σαλονίκη
+ διχασμένοι κάτοικοι

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

μπρένοβιτς έριξαν για την εξουσία, οι αυτόχθονες ανταγωνίζονταν τους «Γερμανούς» (τους Σέρβους που παλιννοστούσαν από τις αψβουργικές κτήσεις), οι φιλότουρκοι πολεμούσαν τους ρωσόφιλους. Στην Ελλάδα υπήρχαν ανάλογες συγκρούσεις ανάμεσα σε τοπικές φατρίες, ανάμεσα στους υποστηρικτές των διαφόρων Δυνάμεων, οι οποίες προωθούσαν η καθεμιά το δικό της κόμμα, και ανάμεσα στους «αυτόχθονες» και στους «ετερόχθονες». Οι διαιρέσεις αυτές δηλητηρίασαν τον πολιτικό βίο ευθύς εξαρχής. Τα νέα κράτη ήταν πια ελεύθερα από τη μουσουλμανική εξουσία, αλλά η περηφάνια που ένιωσαν κατακτώντας μια θέση στον κόσμο μετριαζόταν από το ξεκάθαρο αίσθημα της κατωτερότητας τους απέναντι στις Δυνάμεις. Ούτε πάλι ο θρίαμβός τους σήμαινε ότι ο κόσμος στα Βαλκάνια άρχισε αμέσως να σκέφτεται με όρους έθνους-κράτους. Αντιθέτως, η «Ρουμανία» και η «Βουλγαρία» ήταν έννοιες οι οποίες ακόμα και το 1830 ενέπνεαν μια χούφτα μόνο διανοουμένους και αγωνιστές, η «Αλβανία» και η «Μακεδονία» πιθανότατα σχεδόν κανέναν. Στη νοτιοανατολική Ευρώπη, αντί το έθνος να αποκτήσει, όπως φαντάζονταν οι ρομαντικοί εθνικιστές, το ανεξάρτητο κράτος του, οι ηγέτες των νέων κρατών έπρεπε να διαπλάσουν οι ίδιοι το έθνος, ξεκινώντας από μια αγροτική κοινωνία διαποτισμένη από την κοσμοεικόνα του οθωμανικού της παρελθόντος. «Η Σερβία» σημείωνε ο Μπλαγκί «χρωστά στο Μίλοσ τους πρώτους δρόμους που διασχίζουν τα δάση της, την αποκατάσταση της τάξης στα οικονομικά της, τη δημιουργία της σερβικής εθνικότητας».¹⁸

Οι παραδουνάβιες ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας —η μελλοντική Ρουμανία— ήταν ένας τόπος όπου ζούσε μια πάμφτωχη ρουμανόφωνη αγροτιά υπό την εξουσία μιας ιθαγενούς τάξης βογιάρων γαιοκτημόνων και υπό τη διακυβέρνηση Ελλήνων ηγεμόνων, οι οποίοι όφειλαν πίστη στο σουλ-

18. Blanqui, *Voyage en Bulgarie*, σ. 93.

"Ιδιαιτερότητα"
 τάνο. Αποτελούσαν το μήλον της Εριδος ανάμεσα στην Τουρκία και στη Ρωσία για το μεγαλύτερο διάστημα του δέκατου όγδοου αιώνα και ήταν το σπουδαιότερο παράδειγμα των αυτόνομων εκείνων επαρχιών που βρίσκονταν κάπου ανάμεσα στην πλήρη ενσωμάτωση στην Αυτοκρατορία και στην ανεξαρτησία. Μετά την αποτυχία της εκεί ελληνικής εξέγερσης του 1821 η αποδυνάμωση των Φαναριωτών άφησε ανοιχτό το δρόμο για την εκλογή των ηγεμόνων των επαρχιών από τους κόλπους των ιδίων των Ρουμάνων βογιάρων, ένα σημαντικό βήμα προς τη δημιουργία ντόπιας ιθύνουσας τάξης. Η Πύλη υποχρεώθηκε κάτω από ρωσική πίεση να αποδεχτεί αυτή την αλλαγή το 1826. Το 1829 νέες εχθροπραξίες έφεραν τα ρωσικά στρατεύματα σε απόσταση τριών ημερών από την Κωνσταντινούπολη και η Ρωσία επέβαλε στρατιωτική διακυβέρνηση, αν και οι ηγεμονίες, όπως η Σερβία, παρέμειναν τυπικά υπό το σουλτάνο. Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης της Αδριανούπολης, με την οποία τέλειωσε ο πόλεμος, οι ηγεμονίες θα «απολάμβαναν την ελεύθερη άσκηση της λατρείας, απόλυτη ασφάλεια, ανεξάρτητη εθνική διοίκηση και πλήρη ελευθερία του εμπορίου».¹⁹

✱
 Ωστόσο η υπόσχεση της εθνικής ανεξαρτησίας δεν ταίριαζε με την πραγματικότητα της ρωσικής στρατιωτικής κατοχής. Με τις εκσυγχρονιστικές τους τάσεις, επηρεασμένοι από τις βρετανικές και γαλλικές θεωρίες της εποχής περί αγροτικής μεταρρύθμισης, οι Ρώσοι διοικητές επενέβαιναν στις εσωτερικές υποθέσεις των επαρχιών πολύ περισσότερο απ' όσο οι Τούρκοι ή οι Φαναριώτες παλαιότερα. Η εκκλησία υποτάχθηκε στο κράτος, όπως στη Ρωσία. Πολεοδόμοι μεταμόρφωσαν το Βουκουρέστι, που απέκτησε αριθμημένα σπίτια και ονόματα οδών (μόλις δύο δεκαετίες μετά το Βερολίνο), φωτισμό και νέο αποχετευτικό σύστημα. Όπως οι

19. B. Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Κέμπριτζ, 1993, σσ. 75-90· B. Jelavich, *History of the Balkans*, I, Κέμπριτζ, 1983, σ. 265.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Βαυαροί που διοικούσαν το Βασίλειο της Ελλάδας του Όθωνα, έτσι και οι Ρώσοι βάσιζαν τις μεταρρυθμίσεις τους στις θεωρίες περί φωτισμένης συντηρητικής γραφειοκρατίας. Με τους Οργανικούς Κανονισμούς του 1832 εισήγαγαν την εμπορευματική οικονομία στις γαιοκτησίες, προωθώντας την παραγωγή σιτηρών, νομιμοποιώντας τα δικαιώματα των βογιάρων στην ιδιοκτησία της γης και οξύνοντας τις ταξικές εντάσεις στην ύπαιθρο.²⁰

Δεν πέρασε πολύς καιρός, και οι νέοι κύριοι των Ρουμάνων έγιναν εξίσου αντιπαθητικοί στο λαό όσο και οι παλιοί. Το επαναστατικό έτος 1848 ρωσικά και τουρκικά στρατεύματα έδρασαν από κοινού για να καταστείλουν τις φιλελεύθερες εθνικιστικές εξεγέρσεις στο Βουκουρέστι και στο Ιάσι. Η επιρροή των Ρώσων στους Ρουμάνους ξεθώριασε, όπως και εκείνη των Ελλήνων πριν από αυτούς, και οι Ρουμάνοι άρχισαν να ασπάζονται το λατινισμό, και ιδίως την κουλτούρα του λατινικού «αδελφού έθνους» τους, της Γαλλίας. Στους κοσμικούς κύκλους τα γαλλικά αντικατέστησαν τα ελληνικά και έγιναν η γλώσσα των κυβερνητικών δελτίων. Ορισμένοι ονειρεύονταν να μετατρέψουν το Βουκουρέστι, την πρωτεύουσα της Βλαχίας, σε «Παρίσι των Βαλκανίων».²¹

Μετά την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο οι Γάλλοι ενθάρρυναν την ιδέα της ένωσης των δύο ηγεμονιών ως φραγμό ενάντια στην περαιτέρω τσαρική διείσδυση προς την Κωνσταντινούπολη. Ο σκοπός επιτεύχθηκε χάρη στη γαλλική υποστήριξη και στους έξυπνους χειρισμούς των τοπικών ρουμανικών ηγετικών ομάδων. Το 1859 οι δύο επαρχιακές συνελεύσεις εξέλεξαν ως κυβερνήτη τον ίδιο άνθρωπο, τον Αλέξανδρο Κούζα, «ένα χαρτοπαίκτη που προτιμούσε το ρούμι της Τζαμάικα από τα δημόσια πράγματα», και ψήφισαν και

20. K. Hitchins, *The Romanians, 1781-1866*, σσ. 161-6. C. Giurescu, *History of Bucharest*, Βουκουρέστι, 1976, σσ. 48-51.

21. F. Kellogg, *The Road to Romanian Independence*, Purdue University Press, Δ. Λαφαγέτ, Ιντιάνα, 1995, σ. 5.

οι δύο υπέρ της ένωσης. Με τον παράξενο αυτό τρόπο γεννήθηκε η Ρουμανία (αν και χρειάστηκε να περιμένει ως το 1878 για να πετύχει την επίσημη διεθνή αναγνώρισή της). Η αρχή του Κούζα —όπως και των περισσότερων κυβερνητών των νέων βαλκανικών κρατών— υπήρξε σύντομη, μολονότι αυτός τουλάχιστον γλίτωσε τη δολοφονία. Προκάλεσε την έγθρα των γαιοκτημόνων με τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις του και διώχτηκε από την εξουσία το 1866. Όπως και στην Ελλάδα νωρίτερα, οι τοπικές ελίτ δεν κατάφεραν να αποδεχτούν έναν ντόπιο για αρχηγό του κράτους, κι έτσι χρειάστηκε να εισαχθεί από το εξωτερικό ένας μοναρχικός οίκος. Ο πρίγκιπας Κάρολος των Χοεντσόλλερν-Σιγκμαρίνγκεν, ξάδερφος του βασιλιά της Πρωσίας, λέγεται πως δεν είχε ακούσει ποτέ του τη Ρουμανία προτού αναγορευτεί βασιλιάς της· πάντως, όπως συνέβη και με το συγκαιρινό του βασιλιά Γεώργιο της Ελλάδας («καλό παιδί μα όχι ξεφτέρι, και πολύ άχαρος νέος» ήταν το σχόλιο της βασίλισσας Βικτωρίας), η βασιλεία του υπήρξε μακρόχρονη και πετυχημένη ως το θάνατό του το 1914.

Η γέννηση της Βουλγαρίας υπήρξε σχετικά καθυστερημένη —μετά την τελευταία ρωσική εισβολή στην οθωμανική Ευρώπη το 1877— και εξαιρετικά αμφιλεγόμενη. Παρά την παρουσία μιας ολιγάριθμης βουλγαρικής διάνοησης και μιας εθνικιστικής πολιτιστικής και οικονομικής αναβίωσης κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, η εγγύτητα στην Κωνσταντινούπολη καθιστούσε σχετικά εύκολη υπόθεση για τους Τούρκους και το Πατριαρχείο τον από κοινού έλεγχο των Σλάβων της Βουλγαρίας. Μια αγροτική εξέγερση, το 1841, καταπνίγηκε ανελέητα και αποτελεσματικά από Αλβανούς ατάκτους, και πολλοί Βούλγαροι διέφυγαν προς βορρά, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, στη Ρωσία και αργότερα στη Σερβία· οι όποιες επαναστατικές ζυμώσεις περιορίζονταν στα καφενεία και στα πανδοχεία του Βουκουρεστίου και του Ιασίου. Οι ένοπλες βουλγαρικές ομάδες που διέσχιζαν το

Δούναβη συντρίβονταν εύκολα από τον οθωμανικό στρατό.

Οι Βούλγαροι προύχοντες είχαν ελληνική παιδεία οι περισσότεροι και ήταν πιστοί στο σουλτάνο. Όταν ο Ρώσος λόγιος Γιούρι Βενιέλιν επισκέφτηκε τη Βουλγαρία το 1830 προκειμένου να συλλέξει υλικό για τις ρηξικέλευθες ιστορικές και εθνολογικές του μελέτες για το βουλγαρικό λαό, τον βρήκε απαθή και αδρανή απέναντι στα ερωτήματα που τους έθετε. Δεν ήταν καθόλου σαφές τι σήμαινε να αυτοαποκαλείσαι Βούλγαρος. «Ακόμα και πριν από σαράντα χρόνια» έγραφε ένας παρατηρητής το 1900 «το όνομα Βούλγαρος ήταν σχεδόν άγνωστο, και κάθε μορφωμένος που ερχόταν από αυτή τη χώρα ονόμαζε φυσικότητα τον εαυτό του Έλληνα».²²

Απογοητευμένοι από την απουσία πατριωτικών αισθημάτων στους χωρικούς και στους εμπόρους αλλά και από την αποτυχία των προσπαθειών τους για ένοπλη εξέγερση, οι Βούλγαροι επαναστάτες στράφηκαν προς ηπιότερες στρατηγικές και ονειρεύτηκαν να δημιουργήσουν μια αυτόνομη χριστιανορθόδοξη συνομοσπονδία που θα μοιραζόταν την εξουσία με το σουλτάνο. Η επιτυχία των Ούγγρων να μετατρέψουν το 1867 την αυτοκρατορία των Αψβούργων σε δυαδική μοναρχία ήταν τρανή απόδειξη των πλεονεκτημάτων του ειρηνικού αγώνα. Και για μια στιγμή ακόμα και η Πύλη φαινόταν ικανή για μεταρρυθμίσεις: Πολλοί Βούλγαροι ζούσαν στο πρότυπο βιλαέτι του Δούναβη, όπου κυβερνούσε ο μεταρρυθμιστής Μιντάτ-πασάς, ο οποίος διόριζε χριστιανούς αξιωματούχους σε ισότιμη βάση –θεωρητικά τουλάχιστον– με τους μουσουλμάνους. Οι περισσότεροι όμως από αυτούς τους χριστιανούς δεν ήταν Βούλγαροι αλλά Πολωνοί, Ούγγροι και Κροάτες εμιγκρέδες· ο δε Μιντάτ αντικαταστάθηκε μετά από

22. M. Pinson, «Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period – the Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)», *Middle Eastern Studies*, 11:2, Μάιος 1975, σσ. 103-46· Odysseus (Sir Charles Eliot), *Turkey in Europe*, Λονδίνο, 1900, σ. 347· M. Macdermott, *A History of Bulgaria, 1393-1885*, Λονδίνο, 1962, σ. 124.

τρία χρόνια, θύμα της μόνιμης αστάθειας στους κόλπους της οθωμανικής διοίκησης.²³

Περαιτέρω από την πατριωτική δράση εκείνο που συνέβαλε στη διαμόρφωση βουλγαρικής συνείδησης ήταν οι θρησκευτικές αλλαγές. Οι Αμερικανοί προτεστάντες μισιονάριοι μετέφρασαν την Καινή Διαθήκη σε μια γλώσσα που οι Βούλγαροι χωρικοί μπορούσαν να καταλάβουν, και έτσι άρχισαν να διαβρώνουν την κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας. Ωστόσο οι μισιονάριοι έβλεπαν πως ήταν τόσο λίγοι οι χωρικοί που μπορούσαν να διαβάσουν την ίδια τους τη γλώσσα, ώστε σκέφτηκαν στα σοβαρά να τυπώσουν Βίβλους στα τουρκικά με σλαβονικούς χαρακτήρες! Το 1849, μετά από πιέσεις των βουλγαρικών συντεχνιών της Κωνσταντινούπολης, εγκαινιάστηκε μια βουλγαρική εκκλησία στο οικόπεδο του σπιτιού του περιώνυμου Στέφανου Βογορίδη - συμβούλου του σουλτάνου, ηγεμόνα της Σάμου και εν μέρει βουλγαρικής καταγωγής. Η περαιτέρω κινητοποίηση εναντίον της ελληνικής κυριαρχίας στο Πατριαρχείο και εναντίον των καταχρήσεων των Ελλήνων επισκόπων στην υπαίθρο οδήγησε στην ίδρυση χωριστής βουλγαρικής εκκλησίας το 1870. Παρ' όλα αυτά, για χρόνια αργότερα υπήρχαν πολλοί βουλγαρόφωνοι χωρικοί, όπως θα γινόταν φανερό στη Μακεδονία, οι οποίοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους Έλληνες - αν και αυτό δε σήμαινε πως υποστήριζαν τα επεκτατικά σχέδια του Βασιλείου της Ελλάδας, αλλά πως εκκλησιάζονταν σε ναούς που ανήκαν στο Πατριαρχείο. Το αίσθημα ότι όποιος μιλούσε βουλγαρικά ανήκε δικαιωματικά σ' ένα βουλγαρικό έθνος χρειάστηκε καιρό να αναπτυχθεί.²⁴

Το 1876 μία ακόμα βουλγαρική εξέγερση απέτυχε να πά-

23. Jelavich, *History of the Balkans*, I, σ. 340-1.

24. J.F. Clarke, *Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria*, Νέα Υόρκη, 1971, ανάτυπο της πρωτότυπης διδακτορικής διατριβής του 1937· Macdermott, *History of Bulgaria*, σσ. 194-5.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ρει τους αγρότες ή τους ανθρώπους των πόλεων με το μέρος της. «Ο Ξεσηκωμός του Απριλίου» γράφει ο Τζέλαβιτς «που αποτέλεσε το σπουδαιότερο γεγονός της κατοπινης βουλγαρικής εθνικιστικής μυθολογίας, ως επανάσταση υπήρξε μια πλήρης αποτυχία». Η Ευρώπη δεν ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τους εκατό περίπου Τούρκους αμάχους που σκότωσαν οι στασιαστές. Ο σουλτάνος όμως, έχοντας εμπλακεί σε μια σοβαρή εξέγερση στα δυτικά Βαλκάνια, θορυβήθηκε από τη νέα αυτή ανταρσία, που ήταν τόσο κοντά στο κέντρο της Αυτοκρατορίας, και διέταξε να κατασταλεί ταχύτατα και ωμά. Οι ειδήσεις για «Φρικαλεότητες στη Βουλγαρία» τις οποίες διέπραξαν οι Οθωμανοί άτακτοι -ίσως να σκοτώθηκαν δώδεκα με δεκαπέντε χιλιάδες χριστιανοί- προκάλεσαν την ανησυχία της Ευρώπης και έγιναν σημείο τριβής στην προεκλογική εκστρατεία της Βρετανίας. Όταν ο σουλτάνος απέρριψε τις εκλήσεις των Ευρωπαίων για εσωτερικές μεταρρυθμίσεις, η Ρωσία εισέβαλε στα Βαλκάνια το 1877 και, αφού συνάντησε απρόσμενα σκληρή αντίσταση από τους Τούρκους, προήλασε τελικά στην Κωνσταντινούπολη. Οι όροι της ειρήνης που υπαγορεύτηκαν στους Τούρκους την επόμενη χρονιά κατοχύρωσαν την ανεξαρτησία της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, βάζοντας το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη μορφή που διέθετε για αιώνες. Η διάταξη όμως που προκάλεσε τη μεγαλύτερη αναταραχή ήταν η σύσταση ενός νέου, μεγάλου, αυτόνομου βουλγαρικού κράτους, που θα εκτεινόταν προς δυσμάς έως τα Σκόπια και την κοιλάδα του Βαρδάρη* και προς νότο έως τη Θεσσαλονίκη και το Αιγαίο. Αυτή ήταν η λεγόμενη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου, από το όνομα της συνθήκης που τη γέννησε.²⁵

Η Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου δεν κράτησε περισσότερο από μερικούς μήνες. Οι άλλες Δυνάμεις, και κυρίως η

* Στην πραγματικότητα, θα έφτανε ακόμα δυτικότερα, συμπεριλαμβάνοντας τη Φλώρινα, την Κορυτσά και την Αχρίδα. Σ.τ.Ε.

25. Jelavich, *History of the Balkans*, I, σ. 347.

ο κίνδυνος της
 επανάστασης
 Ενωμένη
 →
 Φρικαλεότητες
 στη Βουλγαρία
 : άμεσο στίγμα
 στη Ρωσία
 → απάντηση
 Βρετανία
 Οθωμανική
 Αυτοκρατορία
 →
 1878/1879
 ανεξαρτησία:
 Ρουμανία,
 Σερβία,
 Μαυροβ.
 + αυτόνομο
 Βουλγ.
 μεγαλύτερη
 Βουλγαρία

Βρετανία, την είδαν σαν μια απαράδεκτη επέκταση της ρωσικής ισχύος εντός των Βαλκανίων. Στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 ο Ντισραέλι επέμεινε να συρρικνωθεί το νέο βουλγαρικό κράτος σε μια έκταση που ήταν μικρότερη από τη μισή εκείνης που είχε προβλεφθεί αρχικά. Η Μακεδονία επιστράφηκε στους Οθωμανούς και δημιουργήθηκε ένα νέο κράτος-μαξιλάρι (η Ανατολική Ρωμυλία) ανάμεσα στη Βουλγαρία και στην Κωνσταντινούπολη. Σύντομα η περιοχή αυτή προσαρτήθηκε από τη Βουλγαρία, και η χώρα, από αυτόνομη ηγεμονία φόρου υποτελής στο σουλτάνο, μέσα σε τριάντα μόλις χρόνια έγινε πλήρως ανεξάρτητη. Ωστόσο οι Βούλγαροι δεν ξέχασαν ποτέ το κράτος που τους είχαν αρχικά υποσχεθεί οι Ρώσοι, και ιδίως τα «χαμένα εδάφη» της Μακεδονίας έγιναν το αντικείμενο των επεκτατικών τους ονείρων.

Η διαδικασία της συγκρότησης των εθνών στα Βαλκάνια κάλυψε ολόκληρο το δέκατο ένατο αιώνα. Ήταν παρατεταμένη και σπασμωδική και άφησε πολλούς από τους «μικρούς λαούς» της περιοχής ακόμα υπηκόους αυτοκρατορικών δυνάμεων, είτε των Οθωμανών είτε και των Αψβούργων - όπως στην περίπτωση των Κροατών, των Σλοβένων, των Σέρβων, των Ρουμάνων και άλλων. Και πάλι όμως, η αυτονομία αποδείχτηκε ότι δεν ήταν μια εναλλακτική προς την πλήρη εθνική ανεξαρτησία λύση, όπως είχαν ελπίσει πολλοί φεντεραλιστές μέσα και έξω από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά το προοίμιό της: το πέρασμα από την αυτονομία στην ανεξαρτησία πήρε περισσότερο από έναν αιώνα στην περίπτωση των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, δεκαετίες προκειμένου για τη Σερβία και τη Βουλγαρία, και λιγότερο από τρία χρόνια για την Ελλάδα. Η Κρήτη και η Σάμος, που επίσης κέρδισαν αυτονομία στο πλαίσιο της Αυτοκρατορίας, έγιναν τμήμα της Ελλάδας πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν μεγάλη ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις των νέων κρατών. Όρισαν τους βασιλιάδες τους, διαλέγοντάς τους από τους άνεργους γόνους των δυ-

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

2
3
ναστικών οίκων της Ευρώπης, συνέταξαν τα συντάγματά τους και στελέχωναν ομάδες συμβούλων, στρατιωτικών και μη - από τους Βαυαρούς που κυβέρνησαν την Ελλάδα επί Όθωνα τη δεκαετία του 1830 ως τους Ρώσους που κυβέρνησαν τη Βουλγαρία, ελέγχοντας το Υπουργείο Πόλεμου και το στρατό της, τη δεκαετία του 1880. Καθόρισαν τα σύνορα, διευθέτησαν τις εδαφικές περιοχές στις διπλωματικές διασκέψεις και επέβαλαν τις επιθυμίες τους σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη με τη διπλωματία των κανονιοφόρων και με οικονομικούς εκβιασμούς. Κι όμως, ο έλεγχος των νέων κρατών δεν ήταν εξασφαλισμένος - όπως διαπίστωσαν οι Ρώσοι στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία και οι Αυστριακοί στη Σερβία. Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν ενδώσει στις δυνάμεις του εθνικισμού, δημιουργώντας ανεξάρτητα κράτη. Στη συνέχεια όμως προσπάθησαν να διατηρήσουν ό,τι απέμενε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εκείνο που ακύρωσε τις προσπάθειές τους ήταν η δύναμη που είχε ο επεκτατισμός ως βασικό σημείο αναφοράς των πολιτικών αγώνων στις χώρες που είχαν φτιάξει. Αυτός ήταν ο κύριος λόγος της αστάθειας της νέας κατάστασης στα Βαλκάνια. = νέος βίος - κτήρια: u κιν...

Κινητήρια δύναμη της ιεραποστολικής ιδέας που χαρακτήριζε την πολιτική στα Βαλκάνια ήταν το όνειρο της εδαφικής επέκτασης. Όλα τα κράτη είχαν να επιδείξουν «αλύτρωτους ομογενείς» ή ιστορικές περιοχές οι οποίες βρίσκονταν έξω από τα σύνορα που τους είχαν δώσει ως μερίδιο οι Δυνάμεις: οι Ρουμάνοι στην ογγρική Τρανσυλβανία· οι Σέρβοι στην αψβουργική Κροατία και στις οθωμανικές κτήσεις· οι Βούλγαροι στα εδάφη του κράτους του Αγίου Στεφάνου που τους είχαν υποκλέψει· οι Έλληνες -δέσμοι της «Μεγάλης Ιδέας» για μια νέα Βυζαντινή Αυτοκρατορία- στον ελληνισμό που ζούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την Κρήτη ως τη Μαύρη Θάλασσα. Ο δημαγωγικός αλυτρωτισμός κινητοποιούσε την κοινή γνώμη, χρηματοδοτούσε διασυνοριακές καταδρομές από ομάδες ατάκτων και συχνά ανάγκαζε τους απρόθυμους μονάρχες των Βαλκανίων να

εμπλακούν σε παράτολμες περιπέτειες, ενάντια στις συμβουλές ή στη θέληση των Δυνάμεων. Ο Μίλαν Ομπρένοβιτς πείστηκε να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Τουρκίας το 1876, ενάντια στις πραγματικές του προθέσεις, ώστε να στηρίξει τους ορθόδοξους χριστιανούς που είχαν ξεσηκωθεί στη Βοσνία· και το 1885 εισέβαλε στη Βουλγαρία. Καμία από τις δύο απόπειρες δεν είχε επιτυχία· και στις δύο περιπτώσεις οι Σέρβοι γλίτωσαν από χειρότερες ταπεινώσεις μόνο χάρη στην επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι Έλληνες πραγματοποίησαν αρκετές αποτυχημένες εισβολές στις οθωμανικές περιοχές από το 1854 ως το 1897· η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 ήταν η τελευταία από τις κακοσχεδιασμένες στρατιωτικές τους επιχειρήσεις, για την αποτυχία των οποίων έριχναν, στη συνέχεια, το φταίξιμο στην αδράνεια των Δυνάμεων.²⁶

Μπορεί τα βαλκανικά κράτη να υπερεκτιμούσαν τις αλτρωτικές τους δυνατότητες, αλλά και οι Μεγάλες Δυνάμεις, από τη μεριά τους, δεν τις έπαιρναν όσο έπρεπε στα σοβαρά. Είχαν κακή άποψη για τα δημιουργήματά τους και συχνά τα μεταχειρίζονταν σαν μαριονέτες. Για τον Αυστριακό υπουργό Εξωτερικών Άντρασσου το 1873, οι Νοτιοανατολικοί γείτονες της Αυστρίας ήταν «άγριοι Ινδιάνοι, και πάντοτε πρέπει να τους μεταχειρίζεσαι σαν αδάμαστα άλογα, που με το ένα χέρι τούς δίνεις κριθάρι και με το άλλο τα απειλείς με το καμουτσικι». Ο ίδιος ο αρχιδούκας Φραγκίσκος Φερδινάνδος περιέγραψε τη Σερβία ως μια χώρα όπου υπάρχουν «κλέφτες και δολοφόνοι και ληστές και μερικές δαμασκηνιές». Όταν ο στρατός των Αψβούργων κατέλαβε την οθωμανική Βοσνία το 1878, και επομένως απέκτησαν νέα, εκτεταμένα σύνορα με τη Σερβία, οι διπλωμάτες στη Βιέννη πίστεψαν πως είχαν ανακόψει τη σερβική επέκταση και πως

26. Για την πολιτική πίεση που ασκούσαν οι αλτρωτιστές βλ. J. Koliopoulos, *Brigands with a Cause: Brigandage and Irredentism in Modern Greece, 1821-1912*, Οξφόρδη, 1987.

είχαν τους διεφθαρμένους Ομπρένοβιτς στο τσεπάκι τους. ^{Δουλοκρατία + θρησκεία}
 Όμως η βαλκανική κοινή γνώμη δυσανασχετούσε με τη δουλοπρέπεια προς τις Δυνάμεις, και οι μονάρχες που φέρονταν υπερβολικά σαν μαριονέτες ισχυρών γειτόνων υπήρχε το ενδεχόμενο να έχουν το τέλος του Αλέξανδρου Ομπρένοβιτς, ο οποίος δολοφονήθηκε το 1903 από αξιωματικούς του σερβικού στρατού και αντικαταστάθηκε από τον αντίζηλό του, το λιγότερο δουλικά φιλοαυστριακό βασιλιά Πέτρο.

→ Η Ρωσία, επίσης, πίστευε πως είχε θρονιάσει αμετακίνητα στις καρδιές των Σλάβων. Όμως, παρ' όλο που η Ρουμανία και η Βουλγαρία όφειλαν την ίδια τους την ύπαρξη σε αυτή, γρήγορα άρχισαν και οι δύο να βαρυγκωμούν με τις παρεμβάσεις του μεγάλου βόρειου γείτονά τους. Η πιο τρανή ίσως έκφραση της υπερβολικής εμπιστοσύνης των Ρώσων στον εαυτό τους παρατηρήθηκε το 1912: Οι Ρώσοι διπλωμάτες προέτρεψαν τα βαλκανικά κράτη να συνασπιστούν σε μια Βαλκανική Συμμαχία για να ασκήσουν πίεση στην Αυστροουγγαρία. Στην πραγματικότητα, η Συμμαχία στράφηκε εναντίον της Τουρκίας, διώχνοντάς την από την Ευρώπη - κάτι που οι Ρώσοι δεν είχαν προβλέψει-, λίγο προτού εμπλακεί σε διαμάχες και διασπαστεί. Ούτε η σλαβική ούτε η ορθόδοξη αλληλεγγύη υπήρξαν ποτέ οι πρωταρχικοί παράγοντες στις βαλκανορωσικές σχέσεις, όπως φοβόνταν οι ανήσυχτοι Δυτικοί.

→ Αν το 1878 ήταν το αποκορύφωμα του ελέγχου των Μεγάλων Δυνάμεων στα Βαλκάνια, τα επόμενα τριάντα χρόνια σήμαναν το τέλος του. Η ευρωπαϊκή σταθερότητα ήταν εξασφαλισμένη όσο η Αυστρία και η Ρωσία είχαν καλές σχέσεις μεταξύ τους. Επί Βίσμαρκ η Γερμανία λειτουργούσε ως μεσίτης ανάμεσα στις δύο και η συμμαχία αυτών των τριών Δυνάμεων ακύρωνε τη δυνατότητα των Βαλκάνιων πολιτικών να εκμεταλλευτούν τις μεταξύ τους αντιζηλίες. Όμως ο Βίσμαρκ αποχώρησε το 1890 και οι διάδοχοί του στο Βερολίνο γίνονταν ολο και πιο αντι-Ρώσοι. Όσο για την Αυστρία, την ώρα που άλλες Μεγάλες Δυνάμεις διαμελίζαν την Αφρι-

ONR απόδο-
 η ούτ
 Ρωσία
 + αλληλεγγύη

1878
 → 1912
 Τέλος του
 ελέγχου
 + ανίση
 στην

Διαίτησαν τους Τυρμένους εκείνο
+ από Ρωσία και Αυστρία 1880-1905
1880-1905 (αυτοκρατορία των Ρωσικών)
1880-1905 (αυτοκρατορία των Ρωσικών)

κή και μεγάλωναν τις αυτοκρατορίες τους, αυτή έριχνε ματιές προς τα εδάφη των Νότιων Σλάβων. Ωστόσο το 1897 η Αυστρία και η Ρωσία συμφώνησαν να «εξαλείψουν τον κίνδυνο μιας καταστρεπτικής για την ευρωπαϊκή ειρήνη αντιπαλότητας στον εξαιρετικά ευαίσθητο χώρο της Βαλκανικής χερσονήσου». Την περίοδο εκείνη η ρωσική εξωτερική πολιτική ήταν περισσότερο στραμμένη προς την Άπω Ανατολή παρά προς τα Βαλκάνια. Μόνο μετά το 1905, όταν ηττήθηκε από την Ιαπωνία, επέστρεψε η Ρωσία στη νοτιοανατολική Ευρώπη, και η ένταση με την Αυστροουγγαρία οξύνθηκε. Το επίκεντρο της σύγκρουσης ήταν η καρδιά των εδαφών που ακόμα διατηρούσαν οι Οθωμανοί στην Ευρώπη - η Μακεδονία.

Μακεδονία

Η Μακεδονία ήταν μια περιοχή χωρίς σαφή σύνορα και δεν υπήρχε καν ως επίσημη οθωμανική διοικητική μονάδα. Καθώς αποτελούνταν από ένα αζεδιάλυτο μείγμα διαφορετικών λαών και περιβαλλόταν από νεοσύστατα κράτη - την Ελλάδα στα νότια, τη Σερβία και τη Βουλγαρία στα βόρεια-, έγινε στην καμπή του αιώνα ο τόπος όπου εστιάστηκαν οι επεκτατικές τους φιλοδοξίες. Η εθνογραφία της όμως αποτελούσε πρόκληση ακόμα και για τους πιο φλογερούς Βαλκάνιους εθνικιστές και από τα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου είχε αλλάξει σε βαθμό που να έχει γίνει αγνώριστη. Οι αγρότες της περιοχής ήταν κατά βάση ορθόδοξοι, Σλάβοι οι περισσότεροι· οι ελληνόφωνοι απλώνονταν στις παράκτιες περιοχές και κατοικούσαν στις πόλεις. Η πρωτεύουσα, η Θεσσαλονίκη -την οποία ένας σχολιαστής ονόμαζε «περιπόθητη πόλη»*, ήταν ένα τυπικό πολύγλωσσο οθωμανικό λιμάνι, όπου οι λούστροι συνεννοούνταν με τον κόσμο σε πέ-

Θεσσαλονίκη
ορθόδοξοι
Σλάβοι

* Πρόκειται για τον τίτλο του βιβλίου του Θεσσαλονικιού Π. Ριζάλ (Ιωσήφ Νεχαμά) *Salonique, la Ville Convoitée*, Παρίσι, 1917, που εκδόθηκε στα ελληνικά από τις εκδόσεις Σκόπελος, Θεσσαλονίκη, 1997. Σ.τ.Μ.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ντε γλώσσες, αλλά είχε ένα σπάνιο γνώρισμα: στην πανσπερμία των κατοίκων της η πολυπληθέστερη ομάδα δεν ήταν οι Έλληνες, οι Τούρκοι, οι Αλβανοί ή οι Σλάβοι μα οι Σεφαραδίτες Εβραίοι. Μέσα και έξω από την πόλη δεν υπερερούσε καμιά συγκεκριμένη εθνότητα. Σε μια τέτοια περιοχή η πολιτική κυριαρχία ήταν αδύνατον να στηριχτεί στον εθνικισμό, παρά μόνο με τη χρήση ακραίας βίας και πολλών ευσεβών πόθων.

«Από μια άποψη» έγραφε ο σερ Τσαρλς Έλιοτ το 1900 «η φυλή στη Μακεδονία είναι απλώς ένα πολιτικό κόμμα».

Ο αγώνας για να κερδηθούν οι ορθόδοξοι Σλάβοι αγρότες δόθηκε ανάμεσα στη φιλελληνική και στη φιλοβουλγαρική παράταξη. Και οι δύο πλευρές ίδρυσαν σχολεία για να διδάσουν τα εθνικά τους ιδεώδη, εκκλησίες πιστές στους «δικούς τους» επισκόπους, συνέταξαν χάρτες και εθνογραφικές μελέτες που δικαίωναν τις διεκδικήσεις τους, και χρηματοδότησαν ένοπλες πατριωτικές ομάδες – άλλες γτόπιες και άλλες που υποστηρίζονταν από ξένους παράγοντες – ώστε να πάρουν τους χωρικούς με το μέρος τους, όπου οι ειρηνικές μέθοδοι δεν μπορούσαν να εγγυηθούν την επιτυχία. Προπαγάνδα άσκησαν επίσης οι Σέρβοι και οι Ρουμάνοι, αλλά όχι με τόση ζέση. Οι Έλληνες καθυστέρησαν λίγο να οργανωθούν, ενώ οι Βούλγαροι αποδυναμώθηκαν από ένα φονικό σχίσμα στις τάξεις τους, ανάμεσα σε αυτούς που αγωνίζονταν για μια Μεγάλη Βουλγαρία και στα μέλη της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης [EMEO], που ήθελαν μια αυτόνομη Μακεδονία. Οι τουρκικές αρχές αρκούνταν κατά κανόνα να παρακολουθούν τους χριστιανούς να πολεμούν μεταξύ τους, παρεμβαίνοντας με Αλβανούς ατάκτους όταν το ποτήρι πήγαινε να ξεχειλίσει.²⁷

Οι εθνικές διαιρέσεις ήταν τόσο αποτέλεσμα όσο και αίτιο αυτής της αναταραχής: η επαναστατική βία δεν προέκυψε μόνο από τις διαφορές εθνικών ταυτοτήτων, αλλά τις πα-

27. Sir Charles Eliot, *Turkey in Europe*, σ. 271.

ρήγαγε κιόλας. Οι ταλαίπωροι χωρικοί, πάλι, ενδιαφέρονταν
 περισσότερο να ξαναβρούν κάποια σταθερότητα στη ζωή
 τους παρά να πεθάνουν για τον εθνικισμό. «Οι πατεράδες
 μας ήταν Έλληνες, και κανείς δεν ανέφερε τους Βουλγά-
 ρους» εκμυστηρευόταν κάποιος. «Εμείς γίναμε Βούλγαροι
 και νικήσαμε. Αν χρειαστεί να γίνουμε Σέρβοι, δεν υπάρχει
 πρόβλημα. Για την ώρα, όμως, είναι καλύτερα για μας να εί-
 μαστε Βούλγαροι». Παγιδευμένοι ανάμεσα σε σκληροπυρρη-
 νικούς επαναστάτες και στα σπασμωδικά αντίποινα του
 οθωμανικού κράτους, πολλοί ξενιτεύτηκαν – στη Βουλγαρία,
 στην Ελλάδα, στην κεντρική Ευρώπη ή πέρα από τον Ατλα-
 ντικό. Όσοι έμειναν έγιναν πιόνια σε μια πολιτική διαπάλη
 δύο στρατοπέδων που κατέφευγαν όλο και περισσότερο στη
 βία για να τους πάρουν με το μέρος τους.²⁸

Όταν οι βουλγαρόφιλοι πράκτορες οργάνωσαν μια στάση
 στην Τζουμαγιά την οποία οι ντόπιοι χωρικοί αντιμετώπισαν
 με αδιαφορία, η ανταμοιβή των τελευταίων ήταν ότι οι οθω-
 μανικές αρχές τους έκαψαν τα σπίτια και πούλησαν τα γε-
 λάδια τους. Την επόμενη άνοιξη οι επαναστάτες της ΕΜΕΟ
 χτύπησαν με βόμβες στόχους στη Θεσσαλονίκη και το φθινό-
 πωρο του 1903 ξεκίνησαν την εξέγερση του Πλιντεν, πυροδο-
 τώντας αυτή τη φορά έναν ευρύτερο αγροτικό ξεσηκωμό και
νέα τουρκικά αντίποινα. Απώτερος σκοπός τους, όπως τό-
 σων άλλων, προηγούμενων και μεταγενέστερων, επαναστα-
 τών, ήταν να κάνουν τις Μεγάλες Δυνάμεις να στηρίξουν τα
αυτονομιστικά τους αιτήματα. Αυτή τη φορά όμως απέτυ-
 χαν: για τελευταία φορά ο τσάρος της Ρωσίας Νικόλαος και
 ο αυτοκράτορας της Αυστρίας Φραγκίσκος Ιωσήφ κατάφε-
 ραν να συμφωνήσουν σ' ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων για
την οθωμανική αυτή επαρχία.²⁹

28. D. Livianos, «“Conquering the souls”: nationalism and Greek
 guerilla warfare in Ottoman Macedonia 1904-1908», *Byzantine and
 Modern Greek Studies*, 23, 1999, σσ. 195-221.

29. A. Rappoport, *Au Pays des Martyrs: Notes et souvenirs d'un*

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Μεταρρυθμίσεις στην αυστριακή αυτοκρατορία

Το πρόγραμμα του Μύρστρεγκ υπήρξε η τελευταία συνεργασία ανάμεσα στις δύο κυριότερες Δυνάμεις που είχαν συμφέροντα στα Βαλκάνια. Η Αυστρία θορυβήθηκε από την υπερήφανη συμπεριφορά της Σερβίας μετά τη δολοφονία του φιλοαυστριακού βασιλιά Αλέξανδρου Ομπρένοβιτς. Όταν η Σερβία και η Βουλγαρία προχώρησαν σε τελωνειακή ένωση το 1905, οι Αυστριακοί τούς ανάγκασαν να τη διαλύσουν. Την επόμενη χρονιά ξέσπασε νέα διαμάχη, όταν οι Σέρβοι αγόρασαν όπλα από τη Γαλλία και όχι από τους Αφβούργους. Στον «Πόλεμο των Χοίρων» οι τελευταίοι προσπάθησαν πάλι να κάμψουν τους Σέρβους, αυτή τη φορά με οικονομικές κυρώσεις. Δεδομένου ότι το 80%-90% των σερβικών εξαγωγών περνούσε μέσα από την αυστροουγγρική αυτοκρατορία, θα περίμενε κανείς από τους Σέρβους να υποταχτούν. Αντί γι' αυτό όμως, μετακίνησαν το εμπόριό τους προς το νότο και προσέγγισαν τη Ρωσία. Οι Αυστριακοί άρχισαν να φοβούνται ότι -όπως είπε ο Σορέλ- «όταν το Ανατολικό Ζήτημα μοιάζει λυμένο, η Ευρώπη μοιραία θα θέσει επί τάπητος το αυστριακό ζήτημα». Στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα το ανεξάρτητο κράτος του Πεδεμοντίου είχε δημιουργήσει την Ιταλία καταλαμβάνοντας τις ιταλικές επαρχίες των Αφβούργων· τώρα η Βιέννη φοβήθηκε πως η Σερβία θα μπορούσε να κάνει το ίδιο πράγμα με τους Νότιους Σλάβους της αυτοκρατορίας.

Το 1908 μεταρρυθμιστές αξιωματικοί του στρατού που υπηρετούσαν στη Μακεδονία, οργισμένοι από την αδυναμία του οθωμανικού κράτους και τη συνέχιση των επεμβάσεων της Δύσης, ηγήθηκαν μιας στάσης εναντίον της Πύλης. Όταν ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ διακήρυξε ότι επαναφέρει το σύνταγμα του 1876, ένα κύμα ευφορίας απλώθηκε στην επαρχία και φάνηκε πως η Αυτοκρατορία θα μπορούσε να μετατραπεί, υπό την καθοδήγηση των επαναστατών, σε πο-

Εναντίον Νότιων

ancien consul général d'Autriche-Hongrie en Macédoine (1904-1909), Παρίσι, 1927, σ. 18.

λυεθνικό κράτος με θρησκευτική ισότητα και πολιτικά δικαιώματα για όλους. Στη Μακεδονία, προσωρινά, όλοι γιόρταζαν. «Οι μουλάδες απηύθυναν προσευχές, ο Έλληνας επίσκοπος και οι εκπρόσωποι του Κομιτάτου “Ένωση και Πρόοδος” έβγαλαν λόγους» ανέφεραν οι ανταποκρίσεις από μια πόλη τον Ιούλιο. «Αξιωματικοί και πολίτες δεν έχουν σταματήσει να δημηγορούν από τα σκαλιά των κυβερνητικών κτιρίων» ανέφερε ένας Βρετανός διπλωμάτης στη Θεσσαλονίκη, το κέντρο του κινήματος, στις 23 Ιουλίου. «Μιλούν υπέρ της ελευθερίας και της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης και δηλώνουν ότι το σύνταγμα έχει ήδη τεθεί επισήμως σε ισχύ».³⁰

→ Υπήρχαν όμως και εκείνοι που είχαν λόγους να μην επιθυμούν τη σωτηρία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η οθωμανική δυναστεία φοβόταν ότι η μεταρρύθμιση θα την έκανε μάλλον να χάσει την υποστήριξη του μουσουλμανικού της πληθυσμού παρά να κερδίσει εκείνη των χριστιανών. Όταν ο Αμπντούλ Χαμίτ ταξίδεψε για πρώτη φορά με τρένο, η αντίδραση των μουσουλμάνων παρισταμένων ήταν εχθρική: «Ο Πατισάχ έγινε γκιαούρης». Όπως τα τρένα, έτσι και ο συνταγματισμός σήμαινε τη διείσδυση υπονομευτικών χριστιανικών αξιών μέσα στον ιεραρχημένο κόσμο του οθωμανικού ισλάμ. Τη συνταγματική όμως αυτή επανάσταση τη φοβόταν εξίσου η Αυστρία, η οποία είχε καταλάβει την οθωμανική επαρχία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το 1878. Η Βιέννη, ανήσυχη μήπως οι Νεότουρκοι προσπαθήσουν να επεκτείνουν και εκεί το εκλογικό δικαίωμα, προσάρτησε την επαρχία δίχως καθυστέρηση.³¹

Τουλάχιστον ένας Αψβούργος ειδήμονας σε θέματα Νότιων Σλάβων είδε σύννεφα στον ορίζοντα. Για πολλούς Βόσνιους χωρικούς το 1908 ο Αψβούργος αυτοκράτορας ήταν

30. *British Documents on Foreign Affairs*, Μέρος 1ο, σειρά Β, τόμ. 19, Εκδόσεις ΗΠΑ, 1985, σσ. 500-7.

31. H.C. Barkley, *Bulgaria before the War*, Λονδίνο, 1877, σ. 272.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ακόμα «ο γέρος πατέρας μας» (στάρι ότατς). Όμως ο πα-
τροπαράδοτος αυτός σεβασμός προς τη δυναστική αυθεντία
όλο και έφθινε. Οι δρόμοι, οι σιδηρόδρομοι και τα σχολεία
που έχτιζαν οι Αυστριακοί στη νέα τους επαρχία διευκόλυ-
ναν την εξάπλωση του σερβικού εθνικισμού στους Βόσνιους
ορθοδόξους. Και ο σερβικός εθνικισμός ήταν συνδεδεμένος
με το αγροτικό ζήτημα. Ενώ στην Κροατία, στην Ουγγαρία
και στη Σερβία οι αγρότες ήταν ελεύθεροι, στη Βοσνία-Ερζε-
γοβίνη τα τέσσερα πέμπτα προσδοκούσαν ακόμα τη χειρα-
φέτησή τους και ζούσαν κάτω από ένα οθωμανικό φεουδαρ-
χικό καθεστώς, το οποίο οι Αυστριακοί είχαν αφήσει άθικτο.
«Σχεδόν κανείς δεν κάθισε να αναλογιστεί τι εντύπωση θα
σχημάτιζε [...] ένας πληθυσμός που ξέρει ότι από την άλλη
μεριά του Δρίνα και του Σάβου δεν υπάρχει υπο-πασάς ο
οποίος να οικειοποιείται το ένα τρίτο της σοδειάς κάθε χρό-
νο για λογαριασμό του μπέη ή του αγά». Οι προσπάθειες
των Αψβούργων να εμφυσήσουν ένα αίσθημα βοσνιακής εθνι-
κής ταυτότητας είχαν αποτύχει.³²

Σερβική
Εθνοφί-
λων
Αιστ. Κροα-
IT

Η μόνη εναλλακτική λύση με την οποία η αυτοκρατορία
φαινόταν ότι μπορούσε να κρατήσει τη Βοσνία ήταν «να τε-
θεί το κέντρο του νοτιοσλαβικού κόσμου εντός της Αυστρίας».
Σε όλο το δέκατο ένατο αιώνα η διαρκώς αυταρχικότερη αντι-
μετώπιση των Σέρβων και των Κροατών από την Ουγγαρία
είχε προκαλέσει τη γέννηση ενός κινήματος συνεργασίας με-
ταξύ των Νότιων Σλάβων. Ο επίσκοπος Στροσμάιερ, μέλος
του Ράιχσρατ* της Βιέννης, ήταν από εκείνους που επιδίω-
καν τη σύναψη στενότερων σχέσεων ανάμεσα στους Σέρ-
βους, στους Κροάτες και στους Σλοβένους, και μέσω θεσμών
όπως η Γιουγκοσλαβική Ακαδημία και το Πανεπιστήμιο του
Ζάγκρεμπ έθεταν τα θεμέλια ενός κινήματος που θα μπο-
ρούσε να διεκδικήσει τα δικαιώματα των Νότιων Σλάβων

→
κίνημα
Μοζίνω
Υόβω

32. J. Baernreither, *Fragments of a Political Diary*, Λονδίνο, 1930, σσ. 22-7, 51, 136.

* Του Αυστριακού Κοινοβουλίου. Σ.τ.Ε.

εντός του πλαισίου του αψβουργικού συστήματος. Όμως ακόμα και μέσα στην αυτοκρατορία η πολιτική αυτή συνάντησε την απερίφραστη αντίθεση των Ούγγρων, οι οποίοι δεν ήθελαν να μοιραστούν την εξουσία με τους Νότιους Σλάβους.

Οι εκτός αυτοκρατορίας Σέρβοι αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως ένα βαλκανικό Πεδεμόντιο, που αποστολή του είχε να ελευθερώσει τους υπόλοιπους Νότιους Σλάβους από την αιχμαλωσία. Ερμήνευαν την προσάρτηση της Βοσνίας από την Αυστρία ως κίνηση εναντίον τους. Σε αυτήν ήταν αντίθετοι και οι Ρώσοι, ιδίως επειδή ήξεραν πως οι Αυστριακοί θα τη χρησιμοποιούσαν για να κατασκευάσουν ένα σιδηρόδρομο με κατεύθυνση το Αιγαίο. Ένας Βρετανός διπλωμάτης σχολίαζε: «Ο αγώνας ανάμεσα στην Αυστρία και στη Ρωσία στα Βαλκάνια φαίνεται ότι βρίσκεται στην αρχή του». Ρωσία και Σερβία ζητούσαν ανταλλάγματα από την Αυστρία, αλλά δεν έλαβαν κανένα, ούτε η μία ούτε η άλλη. Οι Σέρβοι έλπιζαν ότι η Ρωσία θα τους υποστήριζε, κηρύσσοντας ακόμα και πόλεμο εναντίον της Αυστρίας. «Όλων η σκέψη είναι στην εκδίκηση, που μπορεί να έρθει μόνο με τη βοήθεια των Ρώσων» ανέφερε ο Αυστριακός απεσταλμένος στο Βελιγράδι. Όμως οι Ρώσοι έκαναν πίσω όταν οι Γερμανοί προειδοποίησαν ότι θα κινητοποιούνταν, με τη σειρά τους, υπέρ της Βιέννης. «Η Ρωσία δεν είναι ακόμα έτοιμη στρατιωτικά και δεν μπορεί να κάνει πόλεμο τώρα» πληροφορούσε ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών τους Σέρβους. Το 1914 η απάντηση θα ήταν διαφορετική.³³

Στη Σερβία και στην ίδια τη Βοσνία ξεφύτρωσαν μυστικές εταιρείες που αντιτάσσονταν στην αψβουργική εξουσία: μια από αυτές ήταν η «Ενωση ή Θάνατος», η οργάνωση που ενέχεται στη δολοφονία του Αυστριακού διαδόχου το 1914. Οι σερβικές επιτυχίες στους Βαλκανικούς πολέμους μετέτρε-

33. B. Schmitt, *The Annexation of Bosnia, 1908-1909*, Κέμπριτζ, 1937.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

φαν «κάτι που πριν από ένα χρόνο ήταν μια απλή ελπίδα» — ανέφερε ένας Αυστριακός παρατηρητής φιλοσερβικών αισθημάτων στη Βοσνία τον Οκτώβρη του 1913— σε «ένα πολιτικό κίνημα με βαθιές ρίζες». Για την Αυστροουγγαρία το δίλημμα έγινε πιο οξύ. «Πρέπει είτε να εξοντώσουμε τη Σερβία είτε, αν δεν μπορούμε να το κάνουμε αυτό, να μάθουμε να την αγαπάμε» σχολίαζε ένας αναλυτής. Η δολοφονία του Φραγκίσκου Φερδινάνδου έκανε την αυστριακή κυβέρνηση να υιοθετήσει την πρώτη επιλογή και πυροδότησε μια ακολουθία γεγονότων σχεδόν ταυτόσημη με εκείνη του 1908· το 1914 όμως οι Ρώσοι ένωσαν ότι δεν μπορούσαν να υποχωρήσουν για δεύτερη φορά. Έτσι, η δεύτερη βοσνιακή κρίση οδήγησε στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.³⁴

Τότε όμως ο χάρτης των Βαλκανίων είχε ήδη αλλάξει δραστικά, λόγω της σχεδόν ολικής κατάρρευσης της οθωμανικής εξουσίας στην Ευρώπη. Η επανάσταση των Νεότουρκων όχι μόνο δε συμφιλώσε τους Βαλκάνιους υπηκόους με την οθωμανική αρχή αλλά επέσπευσε την αποσύνθεση της Αυτοκρατορίας. Ο εθνικισμός διέλυσε τους παλιούς αυτοκρατορικούς δεσμούς, κάτι που σύντομα θα εκδηλωνόταν και στο κράτος των Αψβούργων. Ο τουρκικός εθνικισμός — η νέα βάση πάνω στην οποία οι επαναστάτες του Κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος» έλιπζαν ότι θα εκσυγχρονίσουν την Αυτοκρατορία— αύξησε μονάχα την εχθρότητα των χριστιανών. Το 1911 δρούσαν στη Μακεδονία περισσότερες από διακόσιες αντάρτικες ομάδες, και οι προοπτικές ήταν ακόμα πιο ζοφερές από τις προηγούμενες δεκαετίες.

Οι προσπάθειες της κυβέρνησης να εκσυγχρονίσει το οθωμανικό κράτος αποξένωσαν ιδίως το μοναδικό λαό που παραδοσιακά ήταν πιστός στο καθεστώς: τους Αλβανούς. Αυτοί, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, είχαν υπηρετήσει το σουλτάνο ως άτακτοι και ως σωματοφύλακες· η νομιμοφροσύνη

Σερβία
*

επίθεση
των Νεο-
τουρκών
στην οθωμανική
αρχή

οι κατάρτι
απέναντι
στην
νίκη επί-
θυσία των
Αλβανών
αποσύνθεση
του κράτους
των Ν. Α.

34. V. Dedijer, *The Road to Sarajevo*, Λονδίνο, 1966· J. Baernreither, *Fragments of a Political Diary*, σσ. 244-6.

τους εξασφαλιζόταν χάρη στην προθυμία της Πύλης να τους επιτρέπει να φέρουν όπλα και να έχουν αυτονομία. Η Ίντιθ Ντέραμ, η οποία τους συμπαθούσε ιδιαίτερα, ανέφερε περιπτώσεις χωρικών που «όταν κληθούν για στρατιωτική υπηρεσία [...], δηλώνουν συχνά πως είναι χριστιανοί και άρα απαλλαγμένοι, και στη συνέχεια απωθούν με τα όπλα τους άντρες που στέλνονται να εισπράξουν το φόρο στρατολογίας, με το επιχείρημα ότι είναι μουσουλμάνοι και άρα δεν υπάγονται σε αυτόν». Το 1910 ένας ξεσηκωμός στη βόρεια Αλβανία καταπνίγηκε μόνο με τη βοήθεια στρατιωτικής δύναμης 20.000 Οθωμανών. Και το επόμενο έτος, ενώ η Ιταλία άρχισε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Λιβύη και σκεφτόταν να εισβάλει στην Αλβανία, οι επανστάτες με μία ακόμα μεγαλύτερη εξέγερση ζήτησαν για πρώτη φορά την αναγνώριση της Αλβανίας ως ξεχωριστού έθνους και ένα καθεστώς σχεδόν πλήρους αυτονομίας. «Είναι ιδιαίτερα σημαντική η σύσταση μιας επιτροπής στη Δίβρα που θα εξετάσει το αίτημα να αναγνωριστούν οι Αλβανοί στα επίσημα μητρώα ως “Αλβανοί” και όχι ως “μουσουλμάνοι” ή “μη μουσουλμάνοι”» σημείωνε ο Βρετανός πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη. «Οι προύχοντες που απαρτίζουν την επιτροπή είναι, απ’ ό,τι φαίνεται, οι ίδιοι μουσουλμάνοι, οπότε και μόνο ότι εξετάζουν μια πρόταση να απαιτήσουν τον εθνικό αντί για το θρησκευτικό τους προσδιορισμό είναι μία νέα και πολύ σπουδαία εξέλιξη».³⁵

Η αλβανική ανταρσία προοιωνιζόταν ριζικές αλλαγές στην ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια. Έδειξε πως η ένοπλη εξέγερση ενάντια στις τουρκικές αρχές μπορούσε να πετύχει, ωθώντας τα βαλκανικά κράτη να προβάλουν τις δικές τους διεκδικήσεις επί των οθωμανικών εδαφών. Σηματοδότησε την εμφάνιση ενός οργανωμένου και μαχητικού αλβανι-

35. Lowther-Grey, 2 Οκτωβρίου 1912, στο B. Destani (επιμ.), *Albania and Kosovo: Political and Ethnic Boundaries, 1867-1946*, Λονδίνο, 1999, σ. 292.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

κού εθνικισμού, πράγμα που θορύβησε ιδιαίτερος τη Σερβία και την Ελλάδα, οι οποίες διεκδικούσαν και οι δύο εδάφη με σημαντικούς αλβανόφωνους πληθυσμούς. Ενθάρρυνε, επίσης, την Αυστρία και την Ιταλία να ονειρεύονται νέα προγεφυρώματα στη νοτιοανατολική Ευρώπη, γεγονός που θορύβησε τα βαλκανικά κράτη ακόμα περισσότερο.

Γι' αυτούς τους λόγους το Μάρτη του 1912 η Σερβία και η Βουλγαρία συμφώνησαν να «ενωθούν για να υπερασπιστούν την ανεξαρτησία και την ακεραιότητά τους και για να αντισταθούν σε κάθε προσπάθεια μιας μεγάλης δύναμης να εισβάλει στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Σύντομα συντάχθηκαν με αυτές η Ελλάδα και το Μαυροβούνιο. Οι Ρώσοι διπλωμάτες πίστευαν πως είχαν υποβάλει ένα αμυντικό μπλοκ εναντίον της Αυστρίας, μα ξύπνησαν πολύ αργά όταν είδαν τη Βαλκανική Συμμαχία να επιτίθεται εναντίον της Τουρκίας. «Η Ρωσία προσπαθεί να πατήσει το φρένο» σχολίαζε ο Πουανκαρέ «μα αυτή ήταν που έβαλε μπροστά τη μηχανή». «Για πρώτη φορά στην ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος» σημείωνε ένας άλλος Γάλλος διπλωμάτης «τα μικρά κράτη έχουν γίνει τόσο ανεξάρτητα από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ώστε νιώθουν πως είναι σε θέση να δράσουν χωρίς να τις λογαριάζουν, ακόμα και να τις σύρουν πίσω από το άρμα τους».³⁶

Στον Α' Βαλκανικό πόλεμο του 1912-13 η οθωμανική εξουσία στην Ευρώπη εξαφανίστηκε μέσα σε μερικές εβδομάδες. Οι κύριοι νικητές ήταν η Σερβία και η Ελλάδα, που απέκτησαν και οι δύο πάμπολλα νέα εδάφη. Η Βουλγαρία κέρδισε πολύ λιγότερα, και σύντομα βρέθηκε σε ακόμα χειρότερη θέση, αφού χηρέξε το Β' Βαλκανικό πόλεμο, εναντίον των πρώην συμμάχων της, και ηττήθηκε από αυτούς. Οι Δυνάμεις αναγνώρισαν μια ανεξάρτητη Αλβανία και την υπερασπίστηκαν ενάντια στους πεινασμένους γείτονές της. Ο μεγαλύ-

36. L. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Λονδίνο, νέα έκδ. 2000, σ. 535.

τερως χαμένος από πολλές απόψεις —πέρα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία— ήταν η Αυστροουγγαρία, που είχε τώρα απέναντί της μια θριαμβεύτρια Σερβία με επεκτατικές βλέψεις. Η Αυστρία προσπάθησε να καταστήσει την Αλβανία αντίβαρο στη Σερβία, μα δεν μπόρεσε να αποτρέψει την απόδοση του Κοσόβου και των γύρω περιοχών στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο.

Η αλήθεια ήταν πως, μετά από δύο βαλκανικούς πολέμους, η Σερβία δεν ήταν σε θέση να υποστεί και τρίτο. Στη Βιέννη όμως το καλοκαίρι εκείνο του 1914 πολλοί πίστεψαν πως είχε έρθει η ώρα να συντριβεί η Σερβία μια για πάντα. Ήξεραν πως είχαν τους Γερμανούς από πίσω τους. Από την άλλη μεριά, τα γεγονότα της βοσνιακής κρίσης του 1908 καθιστούσαν σχεδόν βέβαιη τη ρωσική υποστήριξη προς τους Σέρβους, αφού δεν ήταν δυνατόν οι Ρώσοι να ρεζιλευτούν για δεύτερη φορά. Άρα οι Δυνάμεις βιάζονταν προς μια σύγκρουση μεταξύ τους. Μετά τη δολοφονία του αρχιδούκα στο Σεράγεβο, η σερβική κυβέρνηση αποδέχτηκε όλες σχεδόν τις απαιτήσεις των Αυστριακών. Τον τρίτο βαλκανικό πόλεμο μέσα σε τρία χρόνια τον άρχισε η Αυστρία: σε διάστημα μιας εβδομάδας, λόγω των αμοιβαίων υποχρεώσεων που είχαν επιβάλει οι αντίπαλες συμμαχίες μέσα στην Ευρώπη, όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν αναμειχθεί και η σύρραξη προσέλαβε ευρωπαϊκές διαστάσεις.

Η κατάρρευση των ρωσοαυστριακών σχέσεων μετά το 1878, αν εξεταστεί μεμονωμένα, δεν αρκούσε για να οδηγήσει σε πόλεμο. Στο κάτω κάτω, τα αυστριακά και τα ρωσικά συμφέροντα βρίσκονταν σε διαφορετικές πλευρές της Βαλκανικής χερσονήσου. Όμως, καθώς περνούσαν τα χρόνια, και οι δύο δυνάμεις ένωσαν πιο αδύναμες. Δυσκολεύονταν όλο και περισσότερο να εξασφαλίσουν τα ζωτικά τους συμφέροντα —την υπακοή των Νότιων Σλάβων οι Αψβούργοι, τον έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας και την πρόσβαση στη Μεσόγειο οι Ρώσοι—, λόγω της ανάπτυξης του βαλκανικού εθνικισμού και του κενού εξουσίας που δημιουργούσε η παρακμή του οθω-

Σε 1914
Πολιτικό
σύνταγμα

Τι οδήγησε
στη
Πολιτική
σύνταγμα

Κοσσυφοπέδιο
Ρωσοαυστριακή
Κριση 1878

Β. Γ. Μ. Α.
Σ. Α.
Α. Α. Α. Α.
Α. Α. Α. Α.
Α. Α. Α. Α.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

μανικού κράτους. Χρειάζονταν τοπικούς συμμάχους και αντικλητούς, κι έτσι μπερδεύτηκαν στην περίπλοκη πολιτική πραγματικότητα της περιοχής. Τα πράγματα δυσκόλεψαν από την έλλειψη ευθυκρισίας στο χειρισμό αυτών των συμμάχων, των οποίων πολλές φορές υποτιμούσαν τις στρατιωτικές και διπλωματικές ικανότητες. Τα βαλκανικά κράτη ήταν εξασκημένα στην «πολιτική του εκκρεμούς». Το 1914, όπως έγινε και αργότερα στις σχέσεις των Βαλκανίων με τις Δυνάμεις, ένωθες ότι σηκώθηκαν τα πόδια να χτυπήσουν το κεφάλι.

η ύλη των
της ασπίδας
→ δώμα
και να
το ίδιο
επανά

→ "είναι έμφυτο"

Οι χαϊντούκοι, οι κλέφτες, οι αρματολοί και οι ληστές ήταν ήρωες του βαλκανικού εθνικιστικού πανθήου. Με τα κατορθώματά τους είχαν υφανθεί οι θρύλοι και τα προφορικά έπη. Η πεζή πραγματικότητα ήταν ότι οι συμβατικές στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις ήταν πιο σημαντικές για την επίτευξη πολιτικών στόχων. Οι 160.000 άντρες που έριξε στο μέτωπο του Δούναβη η Ρωσία το 1877 πρόσφεραν περισσότερα απ' όλους τους χαϊντούκους και τους κλέφτες για να κερδίσουν την ελευθερία τους οι χριστιανοί των Βαλκανίων. Τους δύο αιώνες που έληξαν με την επέμβαση του ΝΑΤΟ στο Κόσσοβο το 1999 οι τακτικοί στρατοί νικούσαν πάντα τους ατάκτους: οι τελευταίοι κατάφερναν να επικρατήσουν μόνο εφόσον κέρδιζαν, με τη σειρά τους, την υποστήριξη μιας ισχυρότερης στρατιωτικής δύναμης. Οι δύο Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-13 απέδειξαν πόσο πολύ όλοι οι στρατοί των Βαλκανίων είχαν προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του σύγχρονου πολέμου. Η κούρσα των εξοπλισμών ανάμεσά τους διήρκεσε ως το 1914. Ο οθωμανικός στρατός αναδιοργανώθηκε με Δυτικούς συμβούλους και τα ανώτερα κλιμάκιά του στελεγχώθηκαν όχι μόνο από Βρετανούς, Αμερικανούς και Γερμανούς μισθοφόρους (όπως ο Μεχμέτ Αλή-πασάς, εκπρόσωπος στο Συνέδριο του Βερολίνου, πρώην στρατιώτης του πρωσικού στρατού και μετέπειτα προσήλυτος στο ισλάμ και διοικητής οθωμανικών στρατευμάτων) αλλά και από Πολω-

Balkan
Gorani

→

* νούς και Ούγγρους εμιγκρέδες. Οι βαλκανικοί στρατοί επίσης εισήγαγαν από τη Δύση τεχνογνωσία και όπλα, επενδύσεις τεράστιες για κράτη νεοσύστατα και φτωχά.

Οι ταχιτικοί στρατοί ήταν επίσης αυτοί που σήκωσαν το βάρος των συγκρούσεων που ακολούθησαν. Το 1914 οι Σέρβοι διέθεταν στρατό που ανερχόταν στον αστρονομικό αριθμό των 450.000 αντρών. Το 1916 η δύναμή τους είχε πέσει κάτω από τους 150.000 άντρες, ενώ 100.000 είχαν σκοτωθεί. Μετά από δύο αφάνταστα αδέξιες αυστριακές εισβολές, που συνάντησαν σθεναρή αντίσταση, ο σερβικός στρατός αναγκάστηκε τελικά να υποχωρήσει προς τη θάλασσα και να εγκαταλείψει τη χώρα στα στρατεύματα των Αψβούργων. Η Τουρκία μπήκε στον πόλεμο στο πλευρό των Γερμανών και τα άλλα βαλκανικά κράτη βρήκαν την ευκαιρία να προβούν σε «εχθιασμούς», όπως δήλωσε και ο Βούλγαρος υπουργός Εξωτερικών Τοντόροφ, δηλαδή να απαιτήσουν εδάφη στο μελλοντικό ειρηνευτικό διακανονισμό σε αντάλλαγμα για την είσοδό τους στον πόλεμο. Η Βουλγαρία τάχθηκε στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων έναντι υποσχέσεων για σερβικά και ελληνικά εδάφη και επιστράτευσε 800.000 άντρες.

* Η Ελλάδα και η Ρουμανία καθυστέρησαν ώσπου να ποντάρουν στο σωστό, όπως αποδείχτηκε, αλόγο. Στη Ρουμανία η κυβέρνηση τάχθηκε στο πλευρό της Αντάντ το καλοκαίρι του 1916, για να υποκύψει γρήγορα στις Κεντρικές Δυνάμεις. «Το να κάνεις το ρουμανικό στρατό να διεξαγάγει ένα σύγχρονο πόλεμο» παραπονιόταν ένας Ρώσος διοικητής «ήταν σαν να ζητάς από ένα γάιδαρο να χορέψει μινουέτο». Η Ρουμανία ήταν καλύτερη στα παζάρια παρά στον πόλεμο. Μέσα σε λίγους μήνες ο ρουμανικός στρατός διαλύθηκε και στο Βουκουρέστι εγκαθιδρύθηκε φιλογερμανική κυβέρνηση. Σύμφωνα με το Νόρμαν Στόουν, «η ρουμανική παρέμβαση έκανε δυνατή για τους Γερμανούς τη συνέχιση του πολέμου ως το 1918.» Ευτυχώς για τους Ρουμάνους, άλλοι στρατοί ήταν καλύτεροι από το δικό τους και έδωσαν την ευκαιρία

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

στη χώρα να επωφεληθεί με το παραπάνω από τη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού.³⁷

Στην Ελλάδα οι υπέρμαχοι και οι πολέμιοι της παρέμβασης χώρισαν στα δύο τη χώρα, ώπου επικράτησαν οι πρώτοι, υπό την ηγεσία του πρωθυπουργού Βενιζέλου. Ελληνικές, σερβικές, ιταλικές, βρετανικές και γαλλικές δυνάμεις – οι λεγόμενοι «Κηπουροί της Θεσσαλονίκης» – κατέλαβαν το μακεδονικό μέτωπο απέναντι στις Κεντρικές Δυνάμεις. Το φθινόπωρο του 1918 οι δυνάμεις της Αντάντ ανέλαβαν μια επιθετική ενέργεια και κατάφεραν να διασπάσουν τις εχθρικές γραμμές. Μάλιστα, η κατάρρευση της Βουλγαρίας στα τέλη Σεπτεμβρίου ήταν που οδήγησε τη γερμανική στρατιωτική ηγεσία στο συμπέρασμα ότι ο πόλεμος είχε χαθεί. Ο Λούντ Τζορτζ, ένας από τους κορυφαίους «ανατολιστές» της Βρετανίας, σχολίαζε δηκτικά: «Δυστυχώς, ακριβώς όπως υπήρχαν πολλοί που θεωρούσαν αδιανόητο να ξεκινήσει ένας παγκόσμιος πόλεμος από γεγονότα που συνέβαιναν στα Βαλκάνια, έτσι υπήρχαν και εκείνοι που αρνούσαν να πιστέψουν ότι γεγονότα που διαδραματιζόνταν σ' ένα τόσο άγνωστο μέρος του κόσμου μπορούσαν να τον τερματίσουν».³⁸

Στην πραγματικότητα, παρ' όλο που ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος τέλειωσε το 1918, η σύρραξη στη νοτιοανατολική Ευρώπη συνεχίστηκε για κάμποσο καιρό. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε αρχίσει να αποσυντίθεται πολύ πριν απ' όλες τις άλλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες, όμως η τελική της κατάρρευση συνέβη ύστερα από την εκθρόνιση των Ρομανόφ και των Αμβούργων. Το 1919 ελληνικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στη Μικρά Ασία. Ο ίδιος ο Βενιζέλος, έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων για ένα προγεφύρωμα στην ευρύτερη περιοχή γύρω από τη Σμύρνη,

→ ο νόμος
σωλήνη και
τις 1918...
↑ παρ' όλο
↑ τότε που
↑ Γ. Λ. Ρ.

37. N. Stone, *The Eastern Front*, Λονδίνο, 1975, σσ. 71, 264, 277. R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians*, Κέμπριτζ, 1934, κεφ. 16.

38. D. Lloyd George, *War Memoirs*, ii, Λονδίνο, χ.χ.

πίστευε πως είχε έρθει η στιγμή να υλοποιηθεί η Μεγάλη Ιδέα και να ανασυσταθεί η Βυζαντινή Αυτοκρατορία με κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Όμως η περιπέτεια της Ελλάδας στη Μικρά Ασία κατέληξε σε καταστροφή: οι τουρκικές δυνάμεις απώθησαν τους Έλληνες πίσω στις ακτές της Μεσογείου και τελικά τους έδιωξαν τελείως από τη χώρα: οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Μικράς Ασίας εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Από τη σύρραξη του 1921-22 προέκυψε η σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία, υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, γνωστότερου ως Ατατούρκ. Ο τελευταίος Οθωμανός σουλτάνος, ο Μεχμέτ ΣΤ', διέφυγε από την Κωνσταντινούπολη μ' ένα βρετανικό πολεμικό και πέθανε στο Σαν Ρέμο το 1926, τόσο χρεωμένος, που οι πιστωτές του καθυστέρησαν την κηδεία του για δύο εβδομάδες. Στο μεταξύ, ο Ατατούρκ ανέλαβε το δύσκολο έργο -που συνεχίζεται έως σήμερα- να μετατρέψει την πρώην καρδιά της Αυτοκρατορίας σε τουρκικό έθνος-κράτος.³⁹

«Οι συμμαχικές δυνάμεις» δήλωνε ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών τον Ιούνιο του 1915 «ελπίζουν ότι ο πόλεμος θα έχει ως αποτέλεσμα μια βάση ευρύτερη και πιο εθνική για τη διασφάλιση της πολιτικής ισορροπίας στα Βαλκάνια». Αυτό που συνέβη ωστόσο ήταν μάλλον αμφίσημο. Η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών του 1923 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας -βάσει της οποίας οι μουσουλμάνοι μετανάστευσαν από την Ελλάδα στην Τουρκία και οι ορθόδοξοι της Μικράς Ασίας «παλιννόστησαν» στην Ελλάδα- αύξησε την εθνολογική ομοιογένεια και των δύο χωρών. Η ελληνική Μακεδονία, όπου οι Έλληνες ήταν λιγότεροι από το μισό πληθυσμό πριν από το 1914, έγινε έτσι σχεδόν 90% ελληνική. Η εβραϊκή Σαλονίκη έγινε η ελληνική Θεσσαλονίκη, με τη μεταγκατάσταση χιλιάδων προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Η Ρουμανία, από την άλλη, που κέρδισε τεράστια εδάφη από τη Ρωσία και το κράτος των Αψβούργων, επιβαρύνθηκε με

39. Mansel, *Constantinople*, σ. 408.

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

νέες μειονότητες. Το 1922 η χώρα ήταν υπερδιπλάσια απ' ό,τι ήταν πριν από τον πόλεμο, αλλά μόλις κατά τα δύο τρίτα ρουμανική: οι ουγγρικοί, εβραϊκοί και ουκρανικοί πληθυσμοί ήταν όλοι υπολογίσιμοι.⁴⁰

Τέλος, υπήρχε η μοναδική περίπτωση του Βασιλείου των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων, που δημιουργήθηκε στις Βερσαλλίες και έμεινε γνωστότερο με το μεταγενέστερο όνομά του: Γιουγκοσλαβία. Στην αρχή του πολέμου καμία από τις δυνάμεις της Αντάντ δεν είχε την πρόθεση να διαμελίσει την αυστριακή αυτοκρατορία ώστε να δημιουργήσει μια «νέα Ευρώπη». Ακόμα και από τους Νότιους Σλάβους λίγοι προσέβλεπαν σε κάτι τέτοιο. Όμως η κατάρρευση της αυτοκρατορίας και η απειλή της Ιταλίας, η οποία είχε δικές της εδαφικές απαιτήσεις στη Δαλματία, δεν άφησαν στους Κροάτες και στους Σλοβένους άλλη επιλογή παρά την ένωση των Νότιων Σλάβων υπό την ηγεσία της σερβικής δυναστείας των Καραγεώργεβιτς. Οι υποψίες ότι αντί για ομοσπονδιακή διακυβέρνηση θα αναγκάζονταν να υποστούν τη συγκεντρωτική εξουσία του Βελιγραδίου και της Μεγάλης Σερβίας ήταν υπαρκτές από την πρώτη στιγμή: Στα χρόνια του πολέμου οι συζητήσεις ανάμεσα στους Σέρβους, στους Κροάτες και στους Σλοβένους ηγέτες ήταν έντονες, και μετά το 1918 πολλοί αγρότες, από την Κροατία ως το Μαυροβούνιο, αμφισβήτησαν με τα όπλα την ενσωμάτωσή τους στο νέο κράτος. Το σύνταγμα του 1921 επιβεβαίωσε τους χειρότερους φόβους τους: στο εξής οι Σέρβοι υπάλληλοι και αξιωματικοί κυριαρχούσαν στο νέο γιουγκοσλαβικό κράτος.⁴¹

Το 1923 το Ανατολικό Ζήτημα είχε κλείσει. Μετά από μία δεκαετία πολέμων οι αυτοκρατορίες που δέσποζαν στα Βαλκάνια και σε μεγάλο μέρος της ανατολικής Ευρώπης επί αιώνες εξαφανίστηκαν εντελώς. Όμως η κατάρρευση των αυ-

40. K. Calder, *Britain and the Origins of the New Europe, 1914-1918*, Κέμπριτζ, 1976, σ. 16.

41. I. Banac, *The National Question in Yugoslavia*, Ίθακα, 1984.

καίριον
 αὐτοῦ
 → εἶχε
 νέου εὐρωπαϊ
 κράτους →
 δυναμική
 + ριζοσπά
 (τοῦ εὐρωπαϊ...)

τοκρατοριῶν δεν ἔφερε την εἰρήνη που εἶχαν προβλέψει οἱ Δυτικοὶ φιλελεύθεροι. Τα διάδοχα κράτη προσέφευγαν στην ἀρχὴ των εθνοτήτων για να διεκδικήσουν τη γῆ των γειτόνων τους: Ο αλυτρωτισμὸς ἦταν ἀκόμα ζωντανός, και λίγα βαλκανικά σύνορα εἰμειναν χωρὶς ἀμφισβήτηση. Επιπλέον, η ἀρχὴ των εθνοτήτων ἦταν δίκιοπο μαχαίρι. Ὅλα τα νέα κράτη εἶχαν εθνικὲς μειονότητες, που η ὑπαρξὴ τους ὑπονόμευε τους ἰσχυρισμούς τους ὅτι κυβερνοῦσαν ἐν ὀνόματι του ἔθνους. Οὐτε και οἱ Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης κατάφεραν μετὰ το 1918 να μπαλώσουν τις διαφορὲς που τις εἶχαν ὀδηγήσει στον πόλεμο. Ἀντιθέτως, οἱ ἀντιζηλίεις τους οἰξύνθηκαν και φορτίστηκαν ἰδεολογικά, με το φούντωμα του φασισμοῦ και του κομμουνισμοῦ. Ἐτσι, ὁ εἰκοστός αἰώνας, ὅπως και ὁ δέκατος ἑνάτος, στιγματίστηκε ἀπὸ την ἀιματηρὴ διασταύρωση των περιφερειακῶν βαλκανικῶν διαφορῶν με τον ανταγωνισμό μετὰξὺ των Μεγάλων Δυνάμεων. Η ἐποχὴ των θρησκευτικῶν εἶχε λήξει, η ἐποχὴ των ἰδεολογιῶν ἀρχίζει: Ο εθνικισμὸς ρίζωσε και στις δύο.